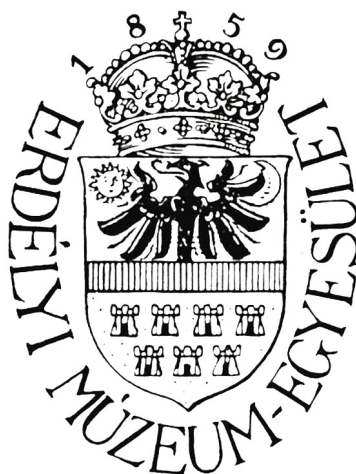

DOLGOZATOK

AZ ERDÉLYI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁBÓL

ÚJ SOROZAT XII-XIII. (XXII-XXIII.)

2017-2018

KOLOZSVÁR

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület,
az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány és a Pósta Béla Egyesület közlönye

Főszerkesztő
Kovács András

Szerkesztőbizottság
Bajusz István, Benkő Elek, Emődi Tamás, László Attila

Szerkesztőségi titkár
Dobos Alpár, Molnár Zsolt, Nyulas Dorottya, Orbán János

Felelős szerkesztő
Frauhammer Krisztina, Kulcsár Valéria, Pintér-Nagy Katalin, Simon András
(A Buday-emlékév 2017 konferencia előadásai)
Dobos Alpár, Nyulas Dorottya

Tudományos tanácsadók:

Régészet
Forisek Péter, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen
Kulcsár Valéria, Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
Révész László, Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
Vida Tivadar, ELTE BTK, Régészettudományi Intézet, Budapest

Művészettörténet
Lővei Pál, MTA BTK, Művészettörténeti Intézet, Budapest
Mikó Árpád, MTA BTK, Művészettörténeti Intézet, Budapest
Sisa József, MTA BTK, Művészettörténeti Intézet, Budapest
Takács Imre, ELTE BTK, Művészettörténeti Intézet, Budapest

Korrektor
Horváth Éva

Román nyelvű lektorálás
Mitu Melinda

A Buday-emlékév 2017 logójának látványterve és technikai kivitelezése
Széplaki Tünde, Szilágyi György

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2021
Felelős kiadó: Biró Annamária
Szerkesztőség: 400009 Kolozsvár, Napoca/Jókai utca 2–4. Tel.: 0264-595-176
mail: titkarsag@eme.ro

ISSN 1842-5089

A szám megjelenését támogatta:
Bethlen Gábor Alap, Maros Megyei Múzeum

Készült az F&F INTERNATIONAL nyomdában
Felelős vezető: Ambrus Enikő. Tel. 0266-364 171

TARTALOM

László Attila

In memoriam Vincze Zoltán (1940–2018) 7

A BUDAY-EMLEKÉV 2017 KONFERENCIA ELŐADÁSAI

Frauhammer Krisztina – Kulcsár Valéria – Pintér-Nagy Katalin – Simon András

Buday-emlékév 2017..... 13

Buday Árpád publikációi (összeállította: Fülöp Réka) 15

Vincze Zoltán

Buday Árpád készülése a szegedi hivatására.....25

Árpád Buday preparing for his vocation in Szeged.....30

Vass Lóránt

Buday Árpád erdélyi római koros kutatásai.....31

The Roman age research of Árpád Buday in Transylvania52

Visy Zsolt

Buday Árpád római *limes*kutatásai61

Die römischen Limesforschungen von Árpád Buday68

Szabó Ádám

Buday Árpád és a római felirattan.....69

Árpád Buday and the Roman epigraphy73

Fári Irén

A Buday család életvitele Szegeden75

The everyday life of the Buday family in Szeged85

Osváth Zsolt

Buday Árpád a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Diákjóléti és
Diákvédő Irodája élén87

Árpád Buday leading the Students' Welfare and Protection Office of the Franz Joseph
University in Szeged 99

Pintér-Nagy Katalin

„...a kolozsvári hagyományok alapján...” Buday Árpád, a szegedi Archaeologiai
Intézet alapítója 101

“...following the Kolozsvár traditions...” Árpád Buday, the founder of the Szeged
Archaeological Institute 125

Sas Péter

Buday Árpád szülőföldjének szerepe munkásságában 127

The role of the motherland in Árpád Buday's works 146

Cseke Péter

Akik távollétükben sem tudtak elszakadni Erdélytől. Buday Árpád, Buday György
és Buday Kálmán kolozsvári emlékezete..... 147

The memory of the three Budays from Kolozsvár 151

Nátyi Róbert

Buday György Boldogasszony búcsúja fametszetes sorozata..... 153

György Buday's woodcut series "Blessed Virgin Mary's Feast Day" 166

Varga Katalin

- „...mi ketten rettentő veszedelmesek vagyunk egyik a másra...” Buday György szerelme:
Bauer Lilla. Életrajzi vázlat 167
Lilla Bauer: György Buday’s love. A biographical sketch 176

Lencsés Gyula

- Buday György és az 1937-es dudari falukutatás 177
György Buday and the village research project of 1937 in Dudar 185

KÖNYVISMERTETŐ

Napsugarak Szegeden. Alsóvárosi oromdíszek Buday György vázlatfüzetében. Szerkesztette: Frauhammer Krisztina. Szeged, 2017. 93 oldal, ISBN 978-963-306-537-2

- (**Juhász Antal**) 187

A TÖRTÉNELEM MŰHELYÉBEN. KUTATÁSTÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNÉSZ-ÉLETPÁLYÁK ERDÉLYBEN A XX. SZÁZADBAN. A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA (2019) SEKCIÓ-ÜLÉSÉNEK ELŐADÁSAI

Szabó Csaba

- A történelem műhelyében. Kutatástörténet és történész-életpályák Erdélyben a XX. században..... 191

Szabó Csaba

- Bodor András és az erdélyi ókortudomány 193
András Bodor and the classical studies in Transylvania..... 218

Dobos Alpár – Gáll Erwin – Körösfői Zsolt

- Marosszentannától a Zápolya utcáig. Gondolatok egy Pósta-tanítványról 219
From Marosszentanna to the Zápolya street. Thoughts on a Pósta disciple 235

M. Lezsák Gabriella

- „A sírok nem némák...” László Gyula régészeti tevékenysége Erdélyben 237
“The graves are not mute...” Gyula László’s archaeological activity in Transylvania..... 255

KUTATÁSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Petruț Dávid

- Lugossy Ferenc magyarpeterdi (Petreștii de Jos) római kőfaragvány-gyűjteménye a 17. század végén 259
The Roman stone monument collection of Ferenc Lugossy during the late-17th century.... 272

M. Lezsák Gabriella

- Roska Márton a kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszéke élén (1940–1945). Tanártársak, tanítványok..... 273
Márton Roska as head of the Archaeology Department of the University of Cluj/Kolozsvár (1940–1945). Colleagues, pupils 287

- Rövidítések 289

- Szerzőink 291

VINCZE ZOLTÁN EMLÉKÉNEK
(Bánffyhunyard, 1940. november 27. – Kolozsvár, 2018. április 5.)

TO THE MEMORY OF ZOLTÁN VINCZE
(Huedin, 27 November 1940 – Cluj-Napoca, 5 April 2018)

IN MEMORIAM VINCZE ZOLTÁN (1940–2018)

Életének 78. évében, 2018. április 5-én elhunyt Vincze Zoltán, az erdélyi művelődéstörténet, kiváltképpen a hely-, intézmény- és tudománytörténet jeles képviselője, a Pósta Béla alapította kolozsvári régészeti iskola levéltári iratainak, kallódó dokumentumainak feltárója, történetének avatott krónikása, monográfusa.

Vincze Zoltán, teljes nevén Vincze Zoltán Levente, 1940. november 27-én született Bánffy-hunyadon, a Vincze András és Oláh Anna tanítóházaspár negyedik gyermekeként. Középiskolai tanulmányait Kolozsváron végezte, a volt Unitárius Kollégiumban érettségizett 1957-ben, a korabeli tízosztályos oktatási rendszernek „köszönhetően”. Így, mint korosztályának annyi képviselője – e sorok íróját is beleértve –, még 17. életének betöltése előtt megkezdhette egyetemi tanulmányait. Utólag visszatekintve azt is mondhatjuk: szerencsénk volt, mert még beiratkozhattunk az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem szellemi örökösének tekinthető, 1945-ben királyi rendelettel létrehozott magyar tannyelvű kolozsvári Bolyai Tudományegyetemre; három szemesztert ott hallgathattunk a Marianum épületében helyet kapó bölcsészeti karon. Kollégák, évfolyamtársak letünk. Zolika (mindvégig így szólítottuk) a történelem-magyar, én az egyetem-es történelem szakra felvételiztem, más kollégáink a lehetséges harmadik szakot, Románia történelmét választották. Bolyaista státusunknak nem sokáig örvendhettünk. II. évesek voltunk, amikor 1956 eseményeinek és a forradalom iránti szimpátiamegnyilvánulások elfojtásának utórezgéseként, 1959 tavaszán a politikai pályáján feltörekvőben lévő Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Gheorghiu Dej pártvezér megbízottjaként, úgymond a nemzetiségi kérdés megoldásának és a román-magyar együttélés jobbításának jegyében, ellentmondást nem tűrően levelezényelte a két önálló kolozsvári egyetem, a magyar tannyelvű Bolyai és a román Victor Babeș Tudományegyetem egyesítését. Maga a történet nem tartozik ide, de tagadhatatlan, hogy meghatározó élmény volt mindannyiunk számára, akik átéltük.

Vincze Zoltán – akárcsak jómagam – régésznek készült, az első lépéseket az archeológia ösvényein egykori kedves tanárunk, a László Gyula-tanítvány Ferenczi István (Pósta Béla kolozsvári iskolaalapító régészprofesszor tanítványa, Ferenczi Sándor fia) oldalán tettük meg. Az ő magával ragadó, régészeti meg a hazai ő- és ókori történelmet taglaló, veretes magyar nyelven, többnyire szabadon tartott előadásain szereztük az első elméleti ismereteket, s az ő ásatásain, Kolozsvár környéki leletmentésein, terepbejárásain tettünk szert a régészeti kutatáshoz fűződő első gyakorlati tapasztalatokra is. Látóköriünk dékánunk, Bodor András professzor egyetem-es őstörténeti meg az Ókori Kelet, Görögország és Róma történetét tárgyaló előadásai tágították. A szemináriumokat a klasszika filológia végzettségű Bitay Ilona vezette. Már a II. szemeszterben követelmény volt, hogy a megadott tematika alapján forrásokra és szakirodalomra támaszkodó szemináriumi dolgozatokat készítsünk, azt legépeltessük (!), és egy héttel a prezentálás előtt az évfolyamtársaink rendelkezésére bocsássuk. Az eredményesebb vita érdekében a dolgozatokat korreferátumok egészítették ki. A későbbiek során, már mint babeș-bolyais hallgatók kapcsolatba kerültünk olyan kiváló régész és ő- meg ókoros tanárokkal is, mint Constantin és Hadrian Daicoviciu, Kurt Horedt, Ion I. Russu, és olyan kutatókkal, mint pl. Nicolae Vlăsa, aki szakkollégiumot is tartott, és a nyári szakmai gyakorlat keretében tanácsot is vezetett a Kolozsvár melletti Bácsai-torokban. Korai egyetemre kerülésünket némileg kárpótolta, hogy tanulmányainkat öt éven át folytathattuk, 1962-ben államvizsgáztunk.

Vincze Zoltán pályája úgy alakult, hogy kenyerét történelemtanárként kellett megkeresnie. Pedagógusi tevékenységét a mezőszéki Széken kezdte (1962-1970), majd Torockón (1970-1974) és Székelykocsárdon (1974-1979) folytatta. A következő tanévtől Kolozsváron sikerült állást kapnia úgy, hogy a teljes katedra biztosítása érdekében öt éven át három iskolában, az Óvárban működő Zene-liceumban, a hídelvei református templom melletti faipari liceumban és a jóval távolabb fekvő Ipar utcai ipariskolában kellett tanítania, nemegyszer az órák közötti tízperces szünetben sietve, fáradtan érkezve egyik helyről a másikra. Ezután, 1985-től 2001. évi nyugdíjazásáig a Báthory István alapította, ma már a fejedelem nevét viselő kolozsvári liceumban tanított.

Kiváló tanárként tartották számon, nemzedékek soraiban keltette fel és táplálta a történelem, s benne a nemzeti múlt iránti érdeklődést – túl a tantervi előírásokon. Szokása volt, hogy az óra első felében „leadta” a tankönyv által előírt anyagot, majd felszólította a tanulókat, hogy tegyék el a füzeteket és írószereket. Ezután következett Vincze tanár úr igazi történelemórája. Nagy hangsúlyt fektetett a helytörténet megismerésére és megismertetésére; az I. tanári fokozat megszerzéséért még székelykocsárdi tanárkodása idején írt szakdolgozatát is ennek a témának, a helytörténeti kutatás szükségességének és lehetőségeinek szentelte. Ekkor már többévi tapasztalat állt mögötte, Széken és Torockón is folytatott ilyen irányú kutatásokat, a munkába diákjait is bevonta. A Széken töltött évek alatt mély benyomást tett rá az egykori királyi város népének egyik máig élő hagyománya, az 1717. augusztus 24-i, Birtalan (Szent Bertalan)-napi tatárbetörésre és áldozataira való évenkénti ünnepélyes megemlékezés. A gyászos eseményről történelmi regényt szeretett volna írni, de az ötlet inkább csak gondolatban foglalkoztatta, nem jutott oda, hogy meg is írja. Torockón adatokat gyűjtött az iskola 18–19. századi történetéről, kutatta a temető régi sírköveit. Helytörténeti kutatásait Kolozsváron is folytatta, eredményeit oktatói-nevelői munkájában is gyümölcsöztette. Kolozsvárra kerülése után sokszor tartott a városban „élő” történelemórákat, egyes épületek, műemlékek előtt beszélve az alkotókról és alkotásokról, a város látnivalóihoz fűződő eseményekről és személyiségekről, a történelmi háttérrel, nemcsak a történelmi ismereteket gazdagítva, de erősítve a múltunk értékei iránti megbecsülést is. Amikor erre hivatalosan is lehetőség kínálkozott, magyarságtörténeti tankönyvet írt (A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai, Kolozsvár, 1999, 2005, társszerző László László), amit immár több mint két évtizede haszonnal forgatnak nemcsak Erdély magyar tannyelvű iskoláiban, hanem az iskolafalakon kívül is, az erdélyi magyarságnak az elmúlt évtizedek hivatalos elnemzetietlenítő politikája nyomán elbizonytalanodó identitástudatát erősítő üzenetének köszönhetően.

Tanári tevékenysége mellett Vincze Zoltán nem adta fel a régészet iránti elkötelezettségét, és nem mondott le kutatói terveiről sem. Önálló régészpályára nem sikerült lépnie, de a körülményekhez okosan alkalmazkodva, diákjai bevonásával számos régészeti tábor szervezett, és így támogathatta egykori tanára, Ferenczi István ásatásait, terepkutatásait is. Az 1960-as évektől rendszeresen közölt ismeretterjesztő cikkeket, művelődéstörténeti írásokat különböző erdélyi lapokban, folyóiratokban (pl. Erdélyi Múzeum, Génusz, Kalotaszeg, Keresztény Magvető, Korunk, Magiszter, Művelődés, Szabadság, Tanügyi Újság). Torockói tanárkodása alatt helytörténeti adatokat gyűjtött, ezek alapján közölte később tanulmányait a torockói iskoláról és a régi torockói sírkövekről (in: *Erdélyi Múzeum* 55. 1993/3–4, 34–49; *Acta* 1997/2, 151–176). Városának múltja is foglalkoztatta: Pillich László és Vetési László mellett társszerzője volt annak a magvas tanulmánynak, ami a kolozsvári magyar hős-táti közösség népesedési és szerkezeti alakulását elemezte az 1899–1980 közötti időszakban (in: Egyed Péter [szerk.]: *Városkutatás. Változó valóság*. Bukarest, 1984, 54–111), *A kolozsvári Farkas utca. Művelődéstörténeti barangolások* (Kolozsvár, 2003) című könyvével pedig emléket állított a kincses város talán legpatinásabb utcájának. Munkatársa volt a *Romániai magyar irodalmi lexikon* IV. és V. 1–2. kötetének (Bukarest–Kolozsvár, 2002, 2010, főszerk. Dávid Gyula): ő írta a történészekről szóló, illetve a történettudományi tárgykörű szócikkek egy részét. Megjegyzendő, hogy az V/2. kötetben (p. 1168–1169) a Vincze Zoltán életére és munkásságára vonatkozó fontosabb adatokat is megtaláljuk.

A rendszerváltozás után Vincze Zoltán alapító tagként tevékenyen részt vett a megújult Erdélyi Múzeum-Egyesület munkájában, és alapító tagja volt a romániai magyar régészeket tömörítő Pósta Béla Egyesületnek is, melynek összejövetelein több alkalommal tartott előadást. Érdeklődése ekkor az erdélyi magyar tudomány- és intézménytörténet felé fordult, amiben egykori tanáraink, különösen Ferenczi István és Jakó Zsigmond is ösztönözték, támogatták. Indíttatásukra is, Vincze Zoltán figyelmét mindinkább az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára múltjának, különösképpen Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája történetének a feltárására összpontosította. Ferenczi István még utolsó találkozásukkor, nem sokkal 2000 májusában bekövetkezett halála előtt is arra biztatta Vincze Zoltánt, hogy „írd meg Póstát”! És Vincze Zoltán megírta. Ezt megelőzően, kitartó, mintegy másfél évtizedes aprólékos levéltári és könyvtári kutatásainak eredményeként számos kisebb-nagyobb részlettanulmányt, dokumentumgyűjteményt és kutatói portrét tett közzé. Ezek közül itt csak a legfontosabbakat említhetjük, nem időrendi sorrendben, hanem inkább tematikus csoportosításban. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeit bemutató kötetben (szerk. Sipos Gábor, Kolozsvár, 2009) részletes tanulmányt közölt *Az Érem- és Régiségtárról* (69–136), és sajtó alá rendezte Pósta

Béla 1910-ben íródott, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának története* című, sokáig rejtőzködő munkáját (Kolozsvár, 2013). Több alkalommal foglalkozott Pósta Béla személyiségével, tevékenységével, aki a Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszékének élére való 1899. évi kinevezésével egyben az egyetem kezelésében lévő Érem- és Régiségtár igazgatója is lett; lásd pl. Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában (*Erdélyi Múzeum* 64. 1–2, 2002, 25–44), A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve (in: Pál Antal Sándor et alii [szerk.]: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2003, 640–657), Pósta Béla, a keletkutató régész (in: Gazda József és Szabó Etelka [szerk.]: *Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás*. Kovászna, 2004, 153–183), Pósta Béla (1862–1919) (in: Kovács Kiss Gyöngy [szerk.]: *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Kolozsvár, 2009, 399–432). Számos tanulmányt szentelt a Pósta Béla alapította kolozsvári régészeti iskolának és a Mester tanítványainak is, ezek némelyike már halála után jelent meg, lásd: Pósta Béla és tanítványai (*Korunk* 2004/1, 58–73), Létay Balázs – derékba tört régészpálya (*Keresztény Magvető* 2004/1, 35–58), Kovács István, a numizmatikus és régész (*Honismeret* 34. 1, 2006, 14–18), Kovács István, a Székely Nemzeti Múzeum éremtárának rendezője (1916–1944) (*Acta Siculica* 2016–2017, 333–348, társszerző: Boér Hunor), Roska Márton régész pokoljárása (*Művelődés* 69. 3, 2016, 24–27), A műemlékvédő Roska Márton (*Erdélyi Múzeum* 82. 1, 2020, 1–9). Méltatta a Pósta-tanítványokat követő régészszakmunkások kiemelkedő alakjait is, köztük egykori tanárunk, Ferenczi István gazdag – részleteiben még feltárásra, értékelésre váró – munkásságát is (*Erdélyi Múzeum* 62. 3–4, 2000, 325–329).

Vincze Zoltán legkiemelkedőbb munkája kétségtelenül az a – régi hiányt pótló, már méreteiben is imponáló, több mint 800 oldalas – monografikus mű, amit másfél évtizedes adatgyűjtés és -rendszerezés eredményeképpen a kolozsvári régészeti iskola két évtizedes történetéről adott közre: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*, Kolozsvár, 2014. A könyvet szakkörökben igen elismerően értékelték (lásd pl. Petruț Dávid, in: *Acta Musei Napocensis* 51/I. 2014, 225–228; László Attila, in: *Archaeologiai Értesítő* 143. 2018, 273–282). Megérdemelten, hisz a kötet jóval többet nyújt annál, mint amit a szerző önértékelése szerint elvárhatnánk, ti. hogy könyve „jószerével csak adatok egymás mellé állítására vállalkozik. Teszi ezt azzal a szándékkal, hogy a kínáló kutatói téma felé irányítsa a mélyszántás gondolatát melengető tudós főket” (lásd 10–11 old.). Mégis el kell ismernünk, hogy a szerző fő érdeme a rengeteg, itt-ott elfekvő információ összegyűjtése, saját szempontú rendszerezése és témakörök szerinti feldolgozása, melynek nyomán sikerült elemeznie és dokumentáltan bemutatnia a kolozsvári régészeti iskola előzményeit, Pósta Béla programját és annak megvalósítását, a Mester és tanítványainak tevékenységét és annak – az EME Érem- és Régiségtára, illetve az Egyetem Éremészeti és Régészeti Intézete biztosította – intézményes kereteit, a kolozsvári magyar tudományos műhelyek 1919. évi megszűnésének körülményeit és a Pósta-iskola utóéletét. A kötet további érdeme, hogy nemcsak maga is tartalmaz 112 eredeti dokumentumot, főleg levelezést, de a jegyzetekben, a rendkívül gazdag bibliográfiai hivatkozások mellett megtaláljuk a szövegben százával idézett, a szerző által felkutatott levéltári forrásanyag pontos adatait is, megkönnyítve ezzel mindazok munkáját, akiket – a szerző fentebb idézett szándéka szerint – Vincze Zoltán példája további, elmélyültebb kutatásokra ösztönözne.

Néhány további, kész vagy készülőfélben maradt munkája várja, hogy nyomdafestéket lásson. A Tortoma Kiadónál – egy első világháborús sorozat részeként – megjelenés előtt áll *Kisemberek a nagy háborúban* c. kötete, amit Vincze Zoltán egy kalotaszegi házaspár apai nagyszüleinek levelezéséből állított össze. Fiával, Vincze Z. Zoltánnal közösen írt munkája, *Roska Márton áldozata*, ami az impériumváltás után a folyamatos zaklatások ellenére is majd' két évtizedig helyén maradt Pósta-tanítványnak az 1936. novemberi (immár második) hadbíróság elé állításának körülményeit tárgyalja, az EME-nél várja megjelenését.

E rövid méltatásból is kitetszik Vincze Zoltán rendkívül gazdag és változatos, mind tudományos és publicisztikai értékét, mind bőségét tekintve figyelemre méltó, az erdélyi magyar művelődéstörténetet gyarapító életműve. Munkássága annál inkább elismerést érdemlő, mivel az egy mondhatni „egyszemélyes műhely” kitartó működésének az eredménye, melynek során, intézményes háttér nélkül, csupán a maga szorgalmára és családjá megértő támogatására számíthatott.

Tudományos és oktatói tevékenységének jutalmául Vincze Zoltán számos elismerésben részesült. 2009-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gróf Mikó Imre Emlékplakettel tüntette ki, 2013-ban megkapta a Magyar Ezüst Érdemkeresztet, 2014-ben a Romániai Magyar Pedagógusszövetség Apáczai-díját, 2015-ben pedig az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Kóváry László-díját. Az Erdélyi

Múzeum-Egyesület és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Entz Géza Tudományos Díját 2018 márciusának végén, nem sokkal halála előtt ítelték oda Vincze Zoltánnak, de az elismerést már csak fiai vehették át, 2018 áprilisában.

Vincze Zoltán különböző publikációkban szétszórta írásainak összegyűjtése, kéziratban maradt munkáinak közreadása, gazdag életművének, szellemi hagyatékának felmérése és értékelése még a jövő feladata. Bízunk benne, hogy lesz, aki elvégezze, és azt is reméljük, hogy lesz folytatója Vincze Zoltán áldozatos munkájának!

Emléke legyen áldott, élete, munkássága legyen követendő példa!

LÁSZLÓ ATTILA

ROSKA MÁRTON A KOLOZSVÁRI EGYETEM ŐSRÉGÉSZETI TANSZÉKE ÉLÉN (1940–1945) TANÁRTÁRSÁK, TANÍTVÁNYOK

M. LEZSÁK GABRIELLA

„Kitartásunkkal nekünk példát kell statuálnunk!”
A 60 éve elhunyt Roska Márton régész emlékére

Roska Márton régész (1880–1961) életútja a 20. századi Magyarország tragikus sorsával forrt egybe. A kolozsvári régészeti iskola alapítója, Pósta Béla tanítványaként lett a kolozsvári egyetem magántanára, a trianoni diktátum, majd a II. világháború után kétszer is megérte a román impériumváltást, kétszer volt kénytelen elhagyni szülőföldjét, mivel a román hatóságok börtönbüntetéssel fenyegető eljárást folytattak ellene, a kommunizmus alatt pedig Magyarországon bebörtönözték. Az örmény származású tudós önként osztozott a korszak legkiválóbb magyar embereinek sorsában, az általa képviselt és igaznak vélt ügyekért a legvégsőig kiállt, ami a tudományos munkájára is vonatkozik. Az alábbiakban Roska Márton életútjából a „visszatért Észak-Erdély” alatti, kolozsvári iskolateremtő tevékenységét foglalom össze, bemutatva azokat a tanártársakat és tanítványokat is, akik kulcsszerepet tölthettek be a Roska-iskola megalapozásában. Nem rajtuk múlt, hanem a körülményeken, hogy a kolozsvári régészeti iskola Roska-korszaka nem tölthette be hivatását, erőfeszítésük viszont példaként szolgálhat a kései utódoknak.

Kulcsszavak: Kolozsvári régészeti iskola, Roska Márton, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Ősrégészeti Tanszéke, Roska Márton tanártársai, Roska Márton tanítványai

Keywords: Archaeological school of Cluj/Kolozsvár, Márton Roska, Ancient History Department of the Ferenc József University in Cluj/Kolozsvár, Márton Roska's colleagues, Márton Roska's pupils

A kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszéke

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után a Szegedről Kolozsvárra visszatelepített Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának Ősrégészeti Tanszéke élére a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hóman Bálint, 1940. október 19-én nevezte ki Roska Mártont.¹ Esélyes volt még a szintén Pósta-tanítvány Banner János, de Roska kinevezésével elégtételt akartak szolgáltatni a román uralom alatti meghurcolása, bebörtönzése miatt is.² Roska 60. életévében a háromhetes börtönbüntetés és a hároméves debreceni „önkéntes száműzetés” után tért vissza Kolozsvárra, közel négy évtizedes archeológusi működésének egykori színhelyére.³ Az egyetemi katedra hagyományosan az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonában lévő Érem- és Régiségtár igazgatói tisztségét is jelentette. Roskáról 1941-ben a Ferenc József Tudományegyetemről készült monográfiában az alábbi rövid jellemzés olvasható: „Dr. Roska Márton, az ősrégészet ny. r. tanára. Szül.: 1880. Magyarköblös (Szolnok-Doboka vm.). Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Tanulmányúton volt Német-, Dán- és Franciaországban, Svájcban és Belgiumban. 1914-ben a kolozsvári

¹ 34. 859/1940. IV. VKM. SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 55/1940–41.

² BANNER 1990, 158.

³ VINCZE 2009, 99.

1. kép. Roska Márton (1880–1961)
Fig. 1. Márton Roska (1880–1961)

egyetemen magántanárrá képesített, 1938-ban pedig a debreceni egyetemen ny. r. tanárrá neveztetett ki. Több régészeti szakműve jelent meg magyar, német és francia nyelven.”⁴ Roska egykori mestere, Pósta Béla szellemiségében folytatta a megkezdett munkát: „[...] egykori tanítványa a Mester nyomdokain kíván és köteles haladni, mert ez vezet a célhoz, amelyet Ő tűzött ki: tanítványok nevelése, Erdély földjének a múlt emlékei felszínre hozatala érdekében való megvallatása, ezeknek az emlékeknek a közönség és a szakemberek részére való hozzáférhetővé tétele [...]”⁵

Az Ősrégészeti Tanszék hivatalosan a Ferenc József Tudományegyetem központi épületében, a Farkas utca 1. szám I. emeletén működött, a tényleges székhely azonban a Bástya utca 2. szám alatti Érem- és Régiségtárban volt. 1941. november végén az Érmészeti és Régészeti Intézet igazgatói posztja mellett Roska elvállalta a Néprajzi Intézet igazgatói tisztségét is, amit előzőleg Viski Károly töltött be.⁶

A tanszéki oktatás az első évben szinte kizárólag Roskára hárult, hiszen kollégái közül egyedül neki volt meg a magántanári habilitációja, illetve a nyilvános rendes tanári címe.⁷ Vezetése alatt az egyetem 1940–1944 között kiadott tanrendjei szerint az Ősrégészeti Tanszéken az elméleti oktatás mellett a régészeti és a múzeumi gyakorlatok is fontos szerepet játszottak. Az elméleti oktatásban Roska a kőkori, a rézkori és a bronzkori kultúrák ismertetése

mellett Dacia római provincia (Dacia meghódítása és védelmi rendszere), a népvándorlás (gótok), a honfoglalás és Erdély, illetve a magyar őstörténet (ananyinói kultúra) köréből tartott előadásokat. A múzeumi gyakorlatokban a leendő archeológusok számára elsősorban a régiségtár anyagának rendezésében, leltározásában való részvétellel biztosította a különböző történelmi korszakokból származó leletekkel, tárgyi emlékekkel való megismerkedést, de a terepkutatási és az ásatási módszerek elsajátítására is nagy hangsúlyt fektetett.⁸ Az 1941–1942. tanév első félévétől a tanárképző intézet hallgatói részére is hirdetett órákat, amelyeket még 1908-ban Pósta Béla rendszeresített a kolozsvári egyetemen.⁹ A tanrendben meghirdetett előadások arról is tanúskodnak, hogy Roska oktatói-nevelői felfogása teljességgel összhangban volt a korszak művelődéspolitikai és tudománypolitikai elvárásaival.

A tanrendben kurióznak számított a „Régészet nemzeti feladatai” című óra, amit Roska az 1940–1941. tanév első és második felében heti egy órában hirdetett meg.¹⁰ Az óra tartalmára az ugyanezzel a címmel megjelent cikkéből következtethetünk.¹¹ A cikkben Roska rámutatott, hogy a régészetnek nemcsak egyetemes, hanem nemzeti feladatai is vannak, amelynek azonban nem szabad elfogulniak lennie: „minden tudományt, a maga egyetemes elhivatottsága mellett, nemzetivé is kell

⁴ BISZTRAY ET ALII 1941, 400.

⁵ ROSKA 1941a, 4.

⁶ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. november 27., III. rendes ülés, 254/3. Az igazgatói poszt Viski Budapestre távozásával üresedett meg.

⁷ Magántanárrá még Pósta Béla tanszékvezetősége alatt, 1914-ben habilitálták a kolozsvári egyetemen (VINCZE 2014, 164), nyilvános rendkívüli egyetemi tanárrá 1938. július 28-án nevezték ki a debreceni egyetemen (SZTE LVT: FJTE BNYTK, 7. doboz, 55/1940–41.).

⁸ ROSKA 1942, 461.

⁹ VINCZE 2014, 95.

¹⁰ TANREND 1940, 25–26.

¹¹ ROSKA 1941b, 136–138.

tenni, de ezt úgy értelmezem, hogy azon a ponton, ahova sorsom állított, hogy elhivatásomnak éljek, becsületesen, pontosan, lelkiismeretesen és férfiasan dolgozzam minden Isten adta s időben szerzett anyagi és szellemi erőm teljes latbavetésével, teljes önfeláldozással. Az így végzett munka eleve kizár minden elfogultságot, megtámadhatatlan igazságot szolgáltat jobbra is, balra is.”¹² Mint kiemelte, a régészeti kutatások szerint kétségtelen tény, hogy „a történeti Magyarország a legtökéletesebb geoökonómiai egység; a Kárpátok öve fogja össze s folyói kapcsolják még szorosabban egy egységbe. Azt azonban kevesen tudják, hogy ez a terület már a legrégebb időktől kezdve az azonos kultúra jogán is együvé tartozik. Itt kell aztán kilépnie zárkózottságából a régészetnek: meg kell vallatnia a földet s a felszínre került régészeti leletek alapján megdönthetetlen bizonyítékokat szolgáltathat a művelődési szempontból való együvé tartozás nagy igazságának alátámasztására.”¹³ Erdély és az anyaország szerves kapcsolatát a legkorábbi időktől kezdve példákkal is igazolta: „Ott van például a bükki kultúrát felváltó tiszai kultúra, melynek képviselői még nagyobb felkészültséggel iparkodnak Dél és Kelet felé, behálózván így Erdélyt s hozzákapcsolván az anyaországhoz olyan erős szálakkal, amelyek bizonyító erejéhez nem férhet kétség. [...] e példák mind, egyenkint és összesen, hangosan buzdítanak arra, hogy hazánk földjét mindenfelé vallassuk meg a régészet eszközeivel és az így felszínre került leleteket szólaltassuk meg a maguk igazi nyelvén. Ez a nyelv a fenti példák igazságát fogja hirdetni ékesen és meggyőzően. Ez az igazság pedig úgy szól, hogy a csonka ország határain kívül eső, de a Kárpátok övétől bezárt területek az azonos kultúra jogán is együvé tartoznak.”¹⁴

Roska régésztként elsősorban az őskort kutatta (ezen belül leginkább a bronzkort), de kimagasló eredménnyel foglalkozott a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának kérdéseivel is.¹⁵ Az 1940–1941-es tanévi *Beszámoló* szerint¹⁶ az újranyílt egyetem első évében bronzkori, régészeti módszertani és helytörténeti témákban közölt dolgozatokat. A következő tanévben tudományos munkássága az előző évhez képest kiugróan nőtt, több ő- és bronzkori leletet is feldolgozott. Ebben a tanévben jelent meg az Érem- és Régiségtárban őrzött Torma Zsófia-gyűjteményről készített monográfiája, amihez nemcsak a szakmai körök, hanem az egyetem kari tanácsa is „melegen gratulált”.¹⁷ Az egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kara az 1941–1942. tanévtől minden félévben különböző témákra pályatételeket írt ki, az ezekre érkezett jelíges dolgozatok nyerteseit pedig magas pénzzseggel jutalmazta. A *Beszámoló*, illetve a *Tanrend* szerint Roska 1941–1945 között az Ősrégészeti Tanszéken a mezolitikum,¹⁸ a neolitikum¹⁹ és a bodrogkeresztúri kultúra²⁰ vizsgálatára hirdetett meg pályatételeket. Tanítványai közül Czéh Irén²¹ és Szabó György²² adott be első díjnak ítélt pályamunkát. Szabó György 1943-ban is pályázott, dolgozatát felemelt pályadíjjal jutalmazták.²³

Roska az 1942. január 29-i kari ülésen szorgalmazta elsőként, hogy az egyetem Ősrégészeti Tanszéke mellé „Népvándorlaskori és magyar őstörténeti régészet” címen új tanszék létesüljön.²⁴ A tanszék felállítása azonban késett, és csak 1944 nyarán valósult meg az időközben az egyetemen magántanárrá habilitált László Gyula vezetésével.²⁵ László Gyula, az Erdélyi Tudományos Intézet 1940 őszén Hóman Bálint által kinevezett intézeti tanára, az 1941–42-es tanév első félévétől kezdve tartott órákat a kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszékén, miután 1941 nyarán megszerezte a magántanári címet. Bár 1941 elején kérvényezte más intézeti tanárokkal együtt, hogy a magántanári kinevezés előtt is meghirdethessen félévenként heti 2 órás előadást proszemináriumi vagy megbízott előadói előadás formájában, ezt a Kari Tanács nem támogatta. Arra viszont felhívta a figyelmet, hogy „az egyes professzorok az intézeti munkában részt adhatnak a kérelmező intézeti tanároknak”.²⁶ Magántanári képesítését László Gyula *A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete* című

¹² ROSKA 1941b, 136.

¹³ ROSKA 1941b, 137.

¹⁴ ROSKA 1941b, 138.

¹⁵ Kora középkori munkásságáról és jelentőségéről lásd GÁLL 2011–2012 (2013), 27–56.

¹⁶ BESZÁMOLÓ 1942, 123.

¹⁷ JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/1, 1942. február 26., VI. rendes ülés, 416. sz.

¹⁸ TANREND 1942, 60.

¹⁹ TANREND 1942, 64.

²⁰ TANREND 1944a, 70. Ezt a következő félévben is meghirdette: TANREND 1944a, 66.

²¹ BESZÁMOLÓ 1942, 177.

²² BESZÁMOLÓ 1943, 173.

²³ JEGYZŐKÖNYVEK 1942–43/2, 1943. május 20., IX. rendes ülés, IV.

²⁴ JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/1, 1942. január 29., V. rendes ülés, 369/3.

²⁵ BALASSA 2001, 82. SZTE LVT. FJTE BNYTK, 1940–45, 29. doboz, 652/1943–44; JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1944. március 22-i bizottsági ülés, 652. sz.

²⁶ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. január 30., III. rendes ülés, 189. sz.

tárgykörből a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1941. június 23-án kapta meg.²⁷ Magántanári habilitációja után a honfoglaló magyarok régészete, mindennapi élete és őstörténete, illetve erdélyi emlékanyaga, valamint „az avarok Magyarországon” témákban hirdetett meg órákat. Az 1944–1945. tanév első félévében proszeminárium formájában *Bevezetés a régészeti munkába* címmel régészeti módszertani ismeretek is bekerültek az órarendbe.²⁸ A népvándorlás és a honfoglalás korának kutatására szervezett egyetemi katedra élére László Gyulát 1944. június 30-án nevezték ki, az esküt július 22-én tette le.²⁹ Népszerűségét jelzi, hogy még ugyanabban a hónapban az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, amit azonban nem fogadott el.³⁰ A front közeledése miatt egyelőre nem foglalhatta el egyetemi katedráját sem, a háború végét családjával Visegrádon élte meg.³¹ 1945 márciusában tért vissza Kolozsvárra, ahol az egyetemi katedráról leköszönt és Szegedre áttelepült Roska helyébe lépett.³² Az egyetem átszervezése után 1949-ig a magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetem Régészeti Tanszéke élén tanított, majd később a budapesti egyetemen folytatta tanszékvezetői tevékenységét.³³

Roska Márton tanszemélyzete és az egykori Pósta-tanítványok

Az Érmészeti és Régészeti Intézet tervezett személyi állományáról az egyetem Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Karához 1940. november 15-én írt levél ad tájékoztatást.³⁴ Az előterjesztésben Roska öt tudományos tisztviselőt – Kovács Istvánt, Ferenczi Sándort, Novák Józsefet, Dobó Árpádot³⁵ és Mozsolics Amáliát³⁶ – tervezett állandósítani, gyakornokokat pedig az EME választmányától remélt. További tisztviselői munkakörbe Roska 1940. december 15-én Skrabatovics Ede³⁷ és Szabó Magda³⁸ felvételét is kérte,³⁹ akiket azonban az EME „rossz anyagi viszonyai miatt” nem sikerült integrálnia az intézethez. A régi személyzethez tartozott Duka Péter, Keresztes Gyula, Chiorán Pál, Muresán Gábor és Borza Gábor, őket Roska továbbra is alkalmazni szándékozott. Duka Pétert,⁴⁰ aki 1912. január 20-tól állt az intézet szolgálatába, műszaki altisztnek ajánlotta: „Valamivel kárpótolnunk kell, mert úgy a magyar uralom, mint a román megszállás idején annyi odaadással, annyi szeretettel

²⁷ BESZÁMOLÓ 1942, 163; MNLOL K636. 1941/38701, 39045.

²⁸ TANREND 1944a, 29.

²⁹ MNLOL K636. 1944/58.888. Az igazolvány az esküszöveggel László Gyula családi hagyatékában található.

³⁰ Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, Kolozsvár, 1944. július 17. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

³¹ BALASSA 2001, 73–76.

³² MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4547/73.

³³ BALASSA 2001, 82.

³⁴ SZTE LVT. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

³⁵ „Dr. Dobó Árpád, Arad megyei glagováci születésű, született 1907. III. 11-én, Tört.-latin szakos okl. középisk. tanár, – 1931. V. 21-én tanári, – 1932. V. 17-én pedig doktori oklevelet szerzett, az utóbbit archeológiából, mint főtárgyból. Alföldi A. tanítványa, kitűnő epigraphus, értékes tudományos munkálkodásra tekinthet vissza. Jelenleg a debreceni egyetem történeti szemináriumának tanársegédje. Szolgálatátételre berendelt középiskolai tanári állásra ajánlanám, ha zsidó származása nem volna ennek akadálya. Most román. kath. vallású.” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.).

³⁶ „Dr. Mozsolics Amália vasvári születésű, Wienben végzett, a legkiválóbb ősrégészeink egyike, intézetemhez szeretne jönni. Nagy tudásának és nyelvismeretének igen nagy hasznát venném. És valóságos jobb kezem lehetne a vidéki gyűjtemények talpraállítási, korszerű átrendezési stb. munkálataiban – hiszen évek óta ezt csinálja, s ebben olyan külön jártasságra, készségre tett szert, amit Erdélyben szeretne, s kívánnék én magam is hasznosítani. Most 36 éves. Méltányos volna őt legalább a VIII.1.-be kinevezni. Doktori diplomájának nosztrifikálása ezekben a napokban megtörténik.” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.).

³⁷ „Skrabatovics Ede a latin és a görög nyelvből, valamint a régészetből a románoknál szakvizsgázott tanár mint *benevolus* most is intézetemben dolgozik. Komoly, törekvő fiatalember, akiből sok jót nézek ki. Okmányai bent vannak. Díjas gyakornoki állásra ajánlom.” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 81/1940.).

³⁸ Valószínűleg Szabó Magda (1917–2007) író volt a pályázó, aki 1940-ben szerzett diplomát a Debreceni Egyetemen. „Szabó Magda jelenleg a debreceni tanárvizsgálónál működik – idejében beadta kérését, hogy a kolozsvári egyetemhez nevezék ki. Az a rengeteg adminisztráció, amivel intézetem vezetése jár, mulhatatlanul szükségessé teszi, hogy egy XI. fizetési osztályú segéderőt kapjak. Kérném őt intézetemhez kinevezni.” – Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 81/1940.).

³⁹ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 81/1940.

⁴⁰ Duka Péter (1888–1961) Zetalakán született munkás székely családban. 1911-ben került Kolozsvárra, ahol az Erdélyi Múzeum munkatársa lett. Első igazgatója Pósta Béla volt. 1914. augusztus 1-jén vonult be, majd novemberben Galíciában megsebesült, ezért leszerelték. A múzeum raktárait, irodáit, könyvtárait és előadótermeit felügyelte, és irányította a kutatói, titkári és technikai személyzetet. Főlaboránsként is működött, halálakor a múzeum „legrégebbi és legszorgalmasabb” munkatársát veszítette el. Munkásságát 1945 után Munka Érdemrenddel ismerték el. (Az adatok Duka Péter román nyelvű halotti búcsúztatójából származnak. Lásd Roska Márton hagyatéka: MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4547/109. A fordítást Hidán Csabának köszönöm.)

gondozta a gyűjteményeket, védte, óvta azokat, hogy az ilyesmire alig van példa. Fánátikus rajongója az intézet s a múzeum gyűjteményeinek, sokoldalú, fáradhatatlan munkaező. Nekem egyik erősségem volt a múltban, s lesz a jövőben is nehéz munkámban.”⁴¹ Keresztes Gyulát, aki „hűséggel, ragaszkodással tartott ki a legnehezebb napokban is”, laboránsnak kívánta előléptetni. Chiorán Pál, Muresán Gábor és Borza Gábor még „a román megszállás idején” került az intézethez. Roska jellemzése szerint „rendes, jóra való, dolgozó és kifogástalan viselkedésű emberek voltak. A szolgálatban való megtartásuk nemcsak emberséges cselekedet, hanem intézeti érdek is.”⁴² Ezzel az öt emberrel azonban még nem volt meg a szükséges létszám. „Annyi a takarítani való, a fűteni való, s ezzel kapcsolatban olyan nagy munka a fahordás, – a nyitási napokon a földszinten, első és második emeleten az ellenőrzés, aztán a hótakarítás, stb.” hogy Roska még három ember, Kristóf János, Török János és Horváti András felvételét javasolta. Közülük tervezett laboránst és műszaki altisztet nevelni.⁴³

A volt Pósta-tanítványokat, Kovács István „osztályarcheológust, szolgálattételre berendelt középiskolai tanárt, az érmészet volt magántanárát” hasonló minőségben szándékozott visszahelyezni, Ferenczi Sándort pedig, „aki a gyűjtemények megmentésében sok érdemet szerzett,” I. oszt. adjunktusi állásra javasolta.⁴⁴ Novák Józsefnek, „legmegbízhatóbb” debreceni tanítványának szolgálattételre berendelt középiskolai tanári állást kínált.⁴⁵

Amikor pályatársát, Kovács Istvánt az Érmészeti Intézetbe ajánlotta, érdemei mellett kiemelte a román megszállás alatti megpróbáltatásait is: „Kovács István [...] 1900 ápr. 1-től állott az Erdélyi Múzeum Egyesület és a vele kapcsolatos Érmészeti és Régészeti Intézet szolgálatában, az intézet vele együtt fejlődött, gyűjteményeinek egy része az ő munkájának eredménye, – nélküle nem tudjuk a közel 20.000 darabból álló éremgyűjteményt rendbe tenni. A románok egy év előtt nyugdíjazták, nyugdíját azonban olyan mostohán állapították meg (250 pengőt kap havonként), hogy pl. volt laboránsunk, Lehoczky András is többet kap, mint ő. Nekünk erkölcsi kötelességünk, hogy ezt jóvátegyük, fontos muzeális és tudományos érdek, hogy ma, amikor egyetemünk hazatérésével s újjászervezésével kapcsolatban annyi emberrel történt jó, sőt, bizonyos esetekben nagyon is jó, ezt a régi kipróbált tagját is állítsa vissza a maga helyére, s neki is adja meg az őt megillető életlehetőséget.”⁴⁶ Roska az egyetemi oktatásban is számított Kovács Istvánra. Magántanári „jogosítványának” elismerését az 1941. január 30-i III. rendes ülésen tárgyalták.⁴⁷ A kar titkos szavazással tizennyolc igen szavazattal egyhangúlag elfogadta Roska indítványát, újból megadta Kovács Istvánnak a magántanári jogosítványt, és a határozatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz felterjesztette. Az 1941. március 27.-i V. rendes kari ülés jegyzőkönyve szerint a minisztérium hiányzó okmányok felterjesztésére szólította fel a kart, az okmányok beszerzése ügyében a dékán intézkedett.⁴⁸ A kari jegyzékben azonban többet nem szerepel Kovács István neve, magántanári órákat az egyetemen nem hirdetett meg (talán betegsége miatt nem vállalkozott erre⁴⁹), viszont Roska múzeumi beszámolója szerint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Éremtárának munkájában 1940 óta folyamatosan részt vett.⁵⁰

A szintén Pósta-tanítvány Ferenczi Sándor 1940 őszétől csupán néhány hónapig kapott helyet Roska mellett az egyetemen I. oszt. adjunktusi minőségben,⁵¹ majd az Érem- és Régiségtárban dolgozott múzeumőrként,⁵² ahonnan 1943-ban a Roskával való rossz viszonya miatt⁵³ áthelyezték az Egyetemi Könyvtárba.⁵⁴ Ferenczi Sándor egyetemi magántanári habilitációját 1940. december 11-én kérvényezte „Római tartományi régészet” tárgykörből a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karnál.⁵⁵ Kérvényét annak ellenére adta be, hogy az egyetemi magántanári szabályzat által előírt

⁴¹ Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 81/1940).

⁴² A fenti „hivatalszolgák” román származásúak voltak (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 65/1940).

⁴³ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

⁴⁴ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

⁴⁵ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

⁴⁶ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

⁴⁷ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. január 30., III. rendes ülés 205. sz. Magántanári képesítését Pósta Béla tanítványaként 1913-ban szerezte meg a kolozsvári egyetemen (VINCZE 2014, 142–143.).

⁴⁸ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. március 27., V. rendes ülés, 297. sz.

⁴⁹ Az I. világháború alatt esett orosz hadifogságba, ahonnan 1918 nyarán betegen tért haza (VINCZE 2014, 147.).

⁵⁰ ROSKA 1944, 44.

⁵¹ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940; MNLOL K636. 1941/37825. Ferenczit a VII. fizetési osztályba sorolták.

⁵² MNLOL K726. 1941/162.

⁵³ SAS 2005, 102.

⁵⁴ ROSKA 1944, 44; MMACS 2002, 269.

⁵⁵ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 11. doboz, 157/1941–42.

három esztendő még nem telt el bölcsészdoktori oklevelének megszerzésétől.⁵⁶ Indoklása szerint a doktori címet azért szerezte meg ilyen későn, mert a román uralom alatt „tisztán magyar volta miatt” akadályozták vizsgái letételében. A körülmények ismertetése után szakmunkáira is rátért, saját bevallása szerint: „a nagy intézeti elfoglaltságom és sohase rendes fizetésem ellenére is mindig szorgalmasan igyekeztem művelni szaktudományomat, még pedig a román megszállás ellenére is elsősorban magyar vonatkozású tanulmányokkal.”⁵⁷ Magántanári tudományos minősítése ügyében Roska járt el, nyomtatásban megjelent dolgozatait is ő bírálta,⁵⁸ de mivel a procedura elhúzódott, és Roska egy idő után kifejezetten akadályozta a habilitációját, 1941. október 29-én írásban visszavonta azt.⁵⁹ Visszalépését Bartók György dékán is nyugtázta.⁶⁰ Ferenczi tehát nem lett egyetemi magántanár, és ebben kétségkívül nagy szerepe volt Roskának és a köztük lévő személyes ellentétnek.⁶¹ Roska közbenjárására 1943-ban az Érem- és Régiségtárból is elhelyezték Ferenczit, az Egyetemi Könyvtárba került át.⁶² László Gyula egy 1943 őszi levél tanúsága szerint az Erdélyi Tudományos Intézet régészeti szakosztályánál számított volna Ferenczi Sándorra, amit azonban az akkor már erősen kiábrándult tudós elhárított: „Ami az én kiválóságomat és magyar voltomat illeti, én azokban nagyon kételkedem. Éppen ezért azt tartanám helyesnek, ha a jövőre vonatkozó szándékaikat illetőleg talán a nálam sokkal kiválóbb és valódi magyar szakemberekkel, mint pl. dr. Entz Géza, dr. Novák József, dr. Bíró József stb. egyeznének meg. Semmi esetre se hiszem el, hogy én nélkülözhetetlen, pótolhatatlan vagyok, hogy én nélkül nem oldhatni meg a kérdéses feladatokat.”⁶³ Ugyanebben az évben hadba vonult, orosz hadifogságban halt meg, ismeretlen körülmények között.⁶⁴

Novák József a kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszékén 1941. február 1-től Roska Márton mellett I. o. tanársegéd volt.⁶⁵ Roska jellemzése szerint: „Novák József történelem-latin szakos középiskolai tanár, a doktorátusa folyamatban van, jelenleg a debreceni egyetem könyvtárában órabéres, – nekem a legjobb, legmegbízhatóbb tanítványom, aki azután is eljár az óráimra, hogy abszolvál, – több ásatáson vett részt, ilyenek megszervezésével külön is megbíztam, s ezek rendjén nemcsak kitűnő szervezőnek, hanem fáradhatatlan és pontos megfigyelőnek is bizonyult. Oklevelét 1940. január 30-án szerezte meg. Erdélyi eredetű, 1910. február 13-án született, most 30 éves. Előbb orvosi pályára készült, és természettudományokkal foglalkozott, aminek mint régész is kitűnő hasznát veszi. Most még megkaphatom ezt a derék tanítványomat, később nagyon nélkülözném. Szolgáltatételre berendelt középiskolai tanári állásra ajánlom.”⁶⁶ Ferenczi távozása után, 1941 elején Roska I. sz. tanársegédeként pályája egyenesen ívelt felfelé. Roska mindenben igyekezett támogatni „hűséges tanítványát”. Az 1941. március 10-i VIII. rendes ülésen⁶⁷ a belföldi és külföldi kutatási ösztöndíjak elnyerése ügyében Novák József I. o. tanársegéd kérését Roska Márton véleményezte, és további részleteket is közölt egykori tanítványa szakmai képességeiről, szorgalmáról. „Dr. Novák József, mint két éven át hallgatóm a debreceni egyetemen, aki azután is eljár az óráimra, miután abszolvál, a komoly magaviseletű, érett megfontolású, lelkiismeretes ifjú benyomását keltette, aki szabad idejében gyakran járt be az akkor semmiből megteremtődő intézetembe, ahol segített praeparálni, leltározni, rajzolni és fényképezni, s ahol az órákon hallottakat szorgalmas utánolvasással iparkodott kiegészíteni. Ismételten részt vett velem a miskolci, tibolddaróci, alsóábrányi és zsákai régészeti ásatásokon, ahol a fáradhatatlan munkatársat, a pontos megfigyelőt ismertem meg benne. Megbíztam a tikosi ásatások megszervezésével is s itt is elismerésre méltó, komoly munkát végzett; az ásatásokat együtt kezdtük meg, s fogjuk folytatni az idén is. Három intézet verekedett érte: 1. a debreceni egyetemi könyvtár. 2. a debreceni történeti szeminárium s 3. magam. Hajlamai hozzám vonzották. Ezért kértem

⁵⁶ A doktori oklevelét 1939 márciusában állították ki.

⁵⁷ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 11. doboz, 157/1941–42.

⁵⁸ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 11. doboz, 157/1941–42./64/941. A dokumentumban csak a tényről rögzítették, a bírálat azonban sajnos nincs mellékelve az iratanyagban.

⁵⁹ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 11. doboz, 157/1941–42.

⁶⁰ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 11. doboz, 157/1941–42.

⁶¹ Az ellentét okairól Roska Márton szemszögéből lásd részletesen Roska Márton: Méltó-e dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tartalékos hadnagy a vitézi címre? című dokumentumot (MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4547/46.).

⁶² MMACS 2002, 269.

⁶³ Ferenczi Sándor levele László Gyulához. Kelt Csíktaplocán, 1943. október 8-án. (A levél László Gyula családi hagyatékában található, a levlérszlet közlését László Zoltánnak, a hagyaték gondozójának köszönöm.)

⁶⁴ MMACS 2002, 269.

⁶⁵ JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/2, 1941. november 27., III. rendes ülés. A kinevezés 1943. augusztus 31-ig tartott, a IX. fizetési osztályba sorolva.

⁶⁶ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 7. doboz, 246/1940–41. dossziében, 81/1940.

⁶⁷ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. március 10., VIII. rendes ülés, 72. sz.

az intézetemhez való kinevezését, ahol jobbkezem. Tudományos programja már jelzi az utat, amelyen el fog indulni, ebben biztos kalauzul szolgálnak: nagy olvasottsága, történeti, régészeti és néprajzi tudása, valamint az a körülmény, hogy a hazai viszonyokat jól ismeri, s az érdeklődők rendelkezésére tud állni, s őket értékes, helyes útbaigazítással el is tudja látni. A határvédelmi vonalaknak történelmi szempontból való megállapítása terén Erdélyben eddig kevés történt, a régészet segítségével való megoldása az ezzel összefüggő kérdéseknek dr. Novák Józsefre vár. Emellett ki fogja venni a részét minden olyan munkából, amely egy vidéki nagy gyűjtemény feladataival függ össze.” A szaktanári vélemények alapján a kar Novák Józsefet „A” kategóriában kiemelve ajánlotta az ösztöndíj elnyerésére. Az egyetemi *Beszámoló* szerint⁶⁸ Novák József tanársegéd tudományos munkássága az 1941–1942-es tanévben két római kori témában írt tanulmányból állt.⁶⁹ Novákot főként a római kor érdekelte, a tervek szerint az Erdélyi Tudományos Intézet megbízásából ő készítette volna el Erdély római kori repertóriumát,⁷⁰ ami azonban a II. világháború kiteljesedése, illetve az ismételt román impériumváltás miatt nem valósulhatott meg. Munkája elismeréseként többször kapott pénzjutalmat. A Budai Goldberger-féle adományból⁷¹ az 1941–1942-es tanévben 200 pengő jutalomban részesült,⁷² míg 1942-ben az egyetemen szakirodalmi munkásságát díjazták. Utóbbit Roska véleményezte:⁷³ „[...] Dr. Novák Józsefnek egy dolgozata jelent meg Újabb napocai feliratos kő – De ara votive Napocensi Recentiora címen és rövidesen megjelenik (már ki is van szedve!) A zalatnai (Ampelum) Juppiter és Fortuna szentély bronzedényei – De vasibus aeneis Fani Jovis Fortunae Salutaris in Zalatna címen kb. 1 ívnyi terjedelemben, de, s ezt különös hangsúllyal kell kiemelni: másfél éve dolgozik Dacia repertóriumán. Nem kell a Tekintetes Kar előtt különösebben bizonygatnom, hogy egy ilyen repertórium nagy szaktudást, roppant széleskörű irodalmi ismereteket kíván, ezenfelül sok-sok önfeláldozást, s anyagi áldozatot. Hosszú évek türelmes munkája után léphet vele a nyilvánosság elé. Az igaz, hogy ezzel olyan segédeszközt ad úgy a római régészek, mint történészek és nyelvészek kezébe, ami lényegesen megkönnyíti tudományos kutatásaikat. Azalatt mások a cikkek légióit bocsájthatják közre. Ha már most ezek előrebocsájtásával mérlegre teszem a 3 számbajöhető tanársegéd jutalmazásának ügyét, nyugodt lelkiismerettel, anélkül, hogy akár az egyiket, akár a másikat kisebbiteném, első helyen dr. Novák Józsefet ajánlom megjutalmazásra, aki 33-ik életévében van, okl. középiskolai tanár is s nő”. Förster Aurél ny. r. tanár azonban a kari ülésen megjegyezte, hogy „a jutalmazásra ajánlott archeológiai értekezés latin nyelvű kivonata botránnyos alak és mondattani hibák sorozatából áll”. A kar többek hozzászólása után úgy határozott, hogy a három jelöltet „*aequo loco*” (kedvező helyen) ajánlja jutalmazásra.⁷⁴ Novák József 1942. április 2-án kötött házasságot Czéh Irén egyetemi hallgatóval,⁷⁵ aki szintén Roska tanítványa volt, és 1941 elejétől az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában gyakornokoskodott.⁷⁶ 1944 őszén a front közeledése miatt Roska megbízta Novákot, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum értékes leleteivel Budapestre utazzon. A háború után családjával Szekszárdon telepedett le, ahol múzeumigazgatóként több ásatást is vezetett. Később főiskolai tanárként, történelem szakos főfelügyelőként és a Népművelési Intézet munkatársaként tevékenykedett.⁷⁷

Roska Márton tanítványai

A kolozsvári egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán a hallgatók a tanárképzés részeként tanulhattak archeológiát, hasonlóan a korszakban működő többi egyetem képzéséhez. A hallgatók közül öten tűntek ki a sorból szorgalmukkal és tehetségükkel, akiket Roska az Erdélyi Nemzeti Múzeumban is alkalmazott. Nem rajtuk múlt, hanem a körülményeken, hogy később egyikük sem maradhatott meg a régészpályán.

Czéh Irén (1942. április 2-től Novák Józsefné)⁷⁸ Zalaegerszegen született 1919. november 27-én. Pécsen élt, majd 1940 őszén lett a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és

⁶⁸ BESZÁMOLÓ 1943, 115.

⁶⁹ NOVÁK 1941; NOVÁK 1942.

⁷⁰ SÁRÁNDI 2015, 480; ETIJ 1943, 3.

⁷¹ A zsidó származású textilgyáros, Goldberger Leó (1878–1945) pénzadománya.

⁷² BESZÁMOLÓ 1943, 174.

⁷³ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 17. doboz, 833/1941–42. 698. sz. 1942. június 22., X. kari ülés.

⁷⁴ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 17. doboz, 833/1941–42. 698. sz. 1942. június 22., X. kari ülés.

⁷⁵ SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 15. doboz, 603/1941–42.

⁷⁶ ROSKA 1942, 461.

⁷⁷ MMACS 2002, 659.

⁷⁸ A házasságkötés dátuma Novák József leveléből ismert, amelyet 1942. április 21-én írt a kar Dékáni Hivatalának (SZTE Lvt. FJTE BNYTK, 15. doboz, 603/1941–42.).

Történettudományi Karának hallgatója.⁷⁹ Az ismét megnyílt egyetemre már mint II. éves hallgató iratkozott be.⁸⁰ A kari jegyzék szerint az 1940–41. tanév második felére tandíjmentességet kapott.⁸¹ Elhivatottságáról tanúskodik, hogy 1941-ben a *Magyarország és Erdély művelődéstörténeti kapcsolatai a régibb kórkorban* című, ősrégészetből meghirdetett pályatételre benyújtott munkájával (egy pályamunka érkezett be)⁸² 100 pengőt nyert el.⁸³ A jeligével beadott pályamunkát Roska véleményezte: „A Mecsek jelige alatt beadott ősrégészeti pályamunka aránylag rövidre fogott dolgozat, amely azonban a tárgykört teljesen felöleli. Szerzője jól ismeri úgy az anyaországi, mint az erdélyi emlékeket, azokat helyesen értékeli, ismeri azok irodalmát, kivéve a román nyelvű irodalmat, amely azonban ma szinte hozzáférhetetlen még a szakember előtt is, mert a Régészeti Intézet szakkönyvtárát az elvonuló románok annyira kifosztották, hogy még a régibb palaeolithikus irodalmat is magukkal vitték. Nyelvezete világos, okfejtése helyes. Megfelelően átdolgozva és kibővítve doktori disszertációnak is el tudnám fogadni.” A dolgozat másik bírálója Felvinczi Takács Zoltán ny. r. tanár volt: „A Mecsek jelige alatt beérkezett »Magyarország és Erdély művelődéstörténeti kapcsolatai a régibb kórkorban« c. pályamunka egy szorgalmas egyetemi hallgató dolgozata, aki röviden ugyan, de lelkiismeretesen beszámol arról, amit az előadásokon hallott. Minthogy kezdő embertől nem várható az, hogy egy csonka tanév alatt bárminő egyéni eredményre is jusson, a munka tárgyilagosságára és az anyag rendszeres feldolgozására való tekintettel a pályadíjat kiadhatónak tartom.”⁸⁴ Czéh Irén tehát szép reményekkel indult a régéssz pályán. Neve a Roska által 1942-ben írt első múzeumi beszámolóban is szerepel, amely szerint 1941 elejétől az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának gyakornoka volt:⁸⁵ „Munkatársaim nagy részét az államsegélyből kell fizetnem s ez évenként a jövő évtől kezdve közel 9.000 pengőt tesz ki. Az idén, csonka évről lévén szó, 3.459 pengőt kellett kifizetnem erre a célra. Ezt azonban a legjobb befektetések egyikének kell minősítenem, mert az a fiatal gárda, amelyiket a múzeumhoz sikerült kötnöm, ú. m. Czéh Irén, Pálffy Antal, Perczely Nándor, Szabó György és ifj. Kós Károly, a magam és a dr. Mozsolics Amália múzeumőr, valamint debreceni hűséges tanítványom, most tanársegédem, dr. Novák József vezetése és segítsége mellett a legszebb ígéret a jövőre nézve. Számukat szaporítanom kell, mert a munka sok, halasztást nem tűr.” 1945 után Magyarországon folytatta életútját, régészeti tevékenységet ezután nem végzett.

Ifj. Kós Károly (Sztána, 1919 – Kolozsvár, 1996), Kós Károly építész, grafikus, író fia, az újraalakult kolozsvári egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karára 1940 novemberében iratkozott be.⁸⁶ Rövid ideig Budapesten tanult, majd 1943 decemberétől újra a kolozsvári egyetem hallgatója, ekkortól tandíjkedvezményt is kapott.⁸⁷ 1943 szeptemberében Roska Márton irányítása alatt részt vett a nagyesküllői (Kolozs megye) Eskühalom feltárásán,⁸⁸ majd az 1944. április 27-i VIII. rendes ülésen 1944. szeptember 1-től 1945. augusztus 31-ig terjedő időre az Érmészeti és Régészeti Intézetben díjtalan gyakornoknak választották.⁸⁹ Doktori szigorlatra bocsátása ügyét az 1944. május 10-i VII. rendkívüli ülésen tárgyalták: „Kós Károly abszolválta kari hallgató doktori szigorlatra való bocsátása iránti kérése és értekezésének bírálata ügyében dr. Gunda Béla ny. r. és dr. Roska Márton ny. r. tanárok előterjesztett jelentését és javaslatát meghallgatva a Kar Kós Károly Népi földművelés Kalotaszegen c. – a 8666/1944 VKM sz. rendelete alapján két kéziratos példányban benyújtott – értekezését „cum laude” fokozattal elfogadja, s nevezettet néprajzból, mint fő, ősrégészetből és emberföldrajzból, mint melléktárgyakból szóbeli szigorlatra bocsátja.”⁹⁰ Az 1944. június 15-i X. rendes kari ülésen⁹¹ Roska Márton fizetéstelen tanársegédnek javasolta, javaslatát a kar elfogadva Kós Károlyt az 1944–1945-ös tanévre fizetéstelen tanársegédnek választotta. Ugyanakkor az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának vezetését is rábízták.⁹² Az ismételt román impériumváltás után létrejött Bolyai Egyetemen

⁷⁹ SZTE LVT. FJTE BNYTK, 15. doboz, 603/1941–42.

⁸⁰ Egyetemi tanulmányait valószínűleg a pécsi egyetemen kezdte.

⁸¹ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. február 26., VII. rendkívüli ülés.

⁸² JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. május 27., VII. rendes ülés. 482. sz.

⁸³ BESZÁMOLÓ 1942, 177.

⁸⁴ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. május 27., VII. rendes ülés. 482. sz.

⁸⁵ ROSKA 1942, 461.

⁸⁶ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1940. november 9., III. rendkívüli ülés, 17. sz.

⁸⁷ JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1943. december 16., IV. rendes ülés, 132–133. sz.

⁸⁸ Ifj. Kós 1943, 144.

⁸⁹ JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1944. április 27., VIII. rendes ülés, 244. sz.

⁹⁰ JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1944. május 10., VII. rendkívüli ülés, 54. sz.

⁹¹ JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1944. június 15., X. rendes ülés, 304. sz.

⁹² VINCZE 2009, 104.

László Gyula tanársegédje lett,⁹³ majd a későbbiek folyamán kizárólag néprajzi témákkal foglalkozott. Munkásságáért 1995-ben az MTA külső tagjává választották.⁹⁴

Szabó György (Dicsőszentmárton, 1920 – Kolozsvár, 2011) 1939–1943 között tanult a kolozsvári egyetemen, latin–görög szakos tanári diplomáját 1943-ban szerezte meg. 1944-ben doktorált régészetből.⁹⁵ A második bécsi döntés után újranyitott egyetemen az 1940. november 9-i III. rendkívüli kari ülés szerint többek között Szabó György felvételi ügyét is függőben tartották, de felvétele esetén a kar tandíjmentességet adományozott.⁹⁶ Az 1940. november 28-i I. rendes kari ülésen készült jegyzőkönyvi névsorban már mint felvett szerepelt,⁹⁷ tandíjmentessége éveken át megmaradt. Az egyetemi *Beszámoló* szerint az 1940–1941-es tanévben rendkívüli tanulmányi segélyben részesült, 120 pengőt kapott.⁹⁸ Az 1941–1942-es tanévben, III. éves bölcsészhallgatóként⁹⁹ elnyerte a Horthy Miklós-ösztöndíjat.¹⁰⁰ Egyetemi éve alatt két alkalommal adott be pályamunkát ősrégészetből, és mind a kettő szerkesztőknek találták arra, hogy a pályadíjat elnyerje. Az egyetemi *Beszámoló* szerint 1942-ben Roska A mesolithikum hazánkban címmel írt ki pályatételt ősrégészetből, egy pályamunka érkezett be, amit a kar 100 pengővel jutalmazott. Szerzője Szabó György III. éves rendes hallgató volt.¹⁰¹ Szabó György pályamunkáját a „Megtettem mindent, amit megtehettem” jelige alatt adta be, bírálói Roska Márton és Felvinczi Takács Zoltán ny. r. tanárok voltak.¹⁰² Roska bírálata szerint „[...] az irodalmat meglehetősen kritikával használja fel, s ha a sokféle ellentétes vélemény között nem mer mindig határozottabban állást foglalni, óvatosságát megértjük, mert amint a szerző is kifejezi, az egész kérdés még embriókorát éli, s sok-sok kutatásra van még szükségünk, hogy az egyes fő- és alkorszakok képe jobban kidomborodjék előttünk. Hazánk mesolithikumáról voltaképpen csak rövid vázlatot ad, de ez ma a maximum amit nyújthat. Legfennebb egy pár képpel illusztrálhatta volna ezt, de e helyett adja Veszprém, Arad, valamint Borsod, Abaúj-Torna, Szabolcs és Szatmár vmegyék térképét, az illető megyék mesolithikus lelőhelyeivel. Egy pár sajtóhibája nem esik az ő rovására, hanem az irodalom terhére írandó, ahonnét az adatait merítette. Előadása világos, magyaros, komoly. Javasolom, hogy a kitűzött díj részére kiadassék.” Felvinczi Takács szerint „»A mesolithikum hazánkban« című pályamunka érdemes, komoly dolgozat. Írója elismerésre méltó áttekintéssel dolgozza fel az anyagot. A hazai fejlődést helyesen hozza kapcsolatba a magyar területen kívül lezajlott nagy folyamatokkal. Az irodalmat jól ismeri. Különös egyéni érdeme, hogy sikerült eddig ismeretlen új anyagot is felkutatnia. A pályadíjat kiadhatónak tartom.” A másik pályamunkáját 1943-ban, IV. éves hallgatóként írta. Dolgozatát az Erdély neolithikumának az anyaországhoz való viszonya címen kitűzött pályatételre ugyanezzel a címmel adta be. Az 1943. május 20-i IX. rendes kari ülés jegyzőkönyve szerint¹⁰³ Roska Márton és Bíró Vencel ny. r. tanárok szerint a „Hullatja levelét az idő vén fája” jeligéjű pályamunka „szerzője teljesen ismeri és kritikával használja fel az erre vonatkozó irodalmat, a kérdést minden részletében ismeri, azt minden oldalról megvilágítja, és annak rendjén meglepő szaktudásról tesz bizonyosságot. Dolgozatához 19 képet is mellékel és ezzel teszi még kézzelfoghatóbbá mindazt, amit a kérdéstről mond. Ez a pályamunka belső értéke tekintetében messze túlhaladja a rendes mértéket, és annakidején szívesen venném, ha szerzője doktori értekezésé bővítené ki. Nemcsak a kitűzött jutalomdíj kiadását javaslom szerzője részére, hanem kérem annak, ha lehetséges a kétszeresére, de legalább a másfélszeresére való felemelését.” A kar a javaslat alapján a pályamunka szerzőjét, Szabó György VIII. féléves (IV. éves) kari hallgatót felemelt pályadíjban részesítette. Díjtalan gyakornokká történő kinevezését Roska a kar 1942. április 30-án tartott VIII. rendes kari ülésén kérvényezte:¹⁰⁴ „Tisztelettel kérem, hogy Szabó György III. éves tanárjelöltet, aki a vezetésem alatt álló intézetben 1941. április hó 1-től mint napidíjas gyakornok van alkalmazva, a díjtalan gyakornoki teendőket ellátá-

⁹³ BALASSA 2001, 82.

⁹⁴ MMACS 2002, 497.

⁹⁵ ANTAL 2002, 1–2.

⁹⁶ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1940. november 9., III. rendkívüli ülés, 17. sz.

⁹⁷ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1940. november 28., I. rendes ülés, 84.sz.

⁹⁸ BESZÁMOLÓ 1942, 173.

⁹⁹ BESZÁMOLÓ 1943, 168.

¹⁰⁰ A Horthy Miklós-ösztöndíjat Hóman Bálint alapította 1937-ben a szegény származású tehetséges diákok tanulmányának biztosítására (UJVÁRY 2010, 77). Szabó György 360 pengőt kapott.

¹⁰¹ BESZÁMOLÓ 1943, 173.

¹⁰² JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/2, 1942. május 18., VIII. rendkívüli ülés, 37/j.

¹⁰³ JEGYZŐKÖNYVEK 1942–43/2, 1943. május 20., IX. rendes ülés, IV.

¹⁰⁴ SZTE LVT. FJTE BNYTK, 15. doboz 643/1941-42. 575. sz.; JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/2, 1942. április 30., VIII. rendes ülés, 575. sz.

sával megbízott gyakornoknak megválasztani s megerősítés végett a nagym. VKM-hez felterjeszteni szíveskedjék. Szabó György alapvizsgáját a maga idejében kitűnő-dicséretes-dicséretes eredménnyel tette le, szorgalmas, pontos, megbízható és lelkiismeretes munkatársam lett, akit azután is intézetemhez szeretnék kötni, ha egyetemi tanulmányait elvégezte. Ezt célozza jelen előterjesztésem is.” Ugyanezen az ülésen kérvényezte Roska,¹⁰⁵ hogy az 1942–1943-as tanévre Szabót az Ősrégészeti Tanszékre is nevezzék ki. Roska az EME 1942. évi működéséről készített jelentésében szintén megemlítette Szabó Györgyöt mint „sokat ígérő munkatársat”:¹⁰⁶ „Azon kell lennünk, hogy a mértéken felül megszorított munka rendes elvégezhetése érdekében szaporíttassanak az állások. Nagy érdeke volna a múzeumnak, ha az olyan sokat ígérő munkatársak, mint Szabó György IV. éves és ifj. Kós Károly III. éves tanárjelöltek véglegesen hozzánk kapcsolódhatnának.” Fizetéstelen tanársegédnek az 1944. április 27-i VIII. rendes ülésen választották meg,¹⁰⁷ az Érmészeti és Régészeti Intézetben az 1944. szeptember 1-től 1945. augusztus 31-ig terjedő időre nevezték ki. Az 1944. május 10-i VII. rendkívüli ülésen¹⁰⁸ a tanszéki segédszemélyzet irodalmi munkásságának jutalmazásakor Szabó György díjtalan gyakornokot a szaktanárok javaslata alapján a 2. helyen jutalmazták. 1944 őszén Szabó György polgári deportáltként az Urálban volt fogságban, ahonnan 1945-ben tért haza.¹⁰⁹ Deportálása és fogsága történetét naplójában örökítette az utókorra, túlélve a vele együtt raboskodó társait, akiknek sorsát szintén feljegyezte. Elbeszélése szerint október 14-én a kolozsvári múzeumból vele együtt Pálffy Antalt, Haáz Ferencet, Szilveszter Pétert és Illyés Józsefet (az utóbbi kettő altisztként dolgozott a múzeumban) egy orosz járőr „rövid igazoltatás” címén bekísérte a Honvéd utcai fogházba, ahonnan szovjet lágerekbe szállították őket. Roska Mártonnak¹¹⁰ „békét hagytak és Balogh Ernőnek, valamint a legidősebb altisztnek, Duka Péternek, nyilván, mert valamennyien túl voltak egy bizonyos koron”.¹¹¹ 1945. szeptember 1-jén tért vissza Kolozsvárra: „Déltájban eljutottam a múzeumba Roska Marci bácsihoz, a főnökömhöz. Szegény Szilveszter Péterné nem akarja elhinni, hogy a férje nem jön vissza többé. Felkerestem Buh Zsuzskát, és átadtam halott édesapja jegygyűrűjét, amely kissé rongált állapotban volt, mert egy motozás alkalmával a még forró hamuba rejtettem el. Gazdám a régi: sokat beszél, szólott arról is, hogy állása bizonytalan, még nem tudja, hogyan alakul a sorsa.”¹¹² 1945–1947 között a marosvásárhelyi római katolikus főgimnáziumban, majd egy évig a gyulafehérvári Római Katolikus Mailáth Főgimnáziumban tanított. 1948-tól 1982. évi nyugdíjazásáig a kolozsvári Bolyai tudományegyetemen oktatott, kezdetben latint, majd összehasonlító világirodalmat. 1972-ben szerezte meg második doktorátusát összehasonlító irodalomtörténetből.¹¹³

Pálffy Antal (? – 1945, Szovjetunió) Roska Márton mellett volt gyakornok az egyetem Régészeti Intézetében és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában. Pályáját a II. világháború törte derékba: 1944. október 14-én egy szovjet járőr az intézet több fiatal munkatársával együtt munkaszolgálatra vitte a Szovjetunióba, ahonnan nem tért haza.¹¹⁴ Az egyetemi *Beszámoló* szerint Pálffy Antal „bölcsészettanhallgató” az 1940–1941-es tanévben rendkívüli tanulmányi segélyben részesült Perczely Nándorral és Szabó Györggyel együtt, fejenként 120 pengőt kaptak.¹¹⁵ Az 1941. június 19-i VIII. rendes kari ülésen tárgyalták Pálffy Antalnak az Ősrégészeti Tanszékre az 1941–1942. tanévre díjtalan gyakornokká történő kinevezését. A javaslatot Roska terjesztette be:¹¹⁶ „Tisztelettel kérem, hogy Pálffy Antal végzett tanárjelöltet díjtalan gyakornoknak megválasztani s megerősítés végett a nagym. VKM-hez felterjeszteni szíveskedjék. Pálffy Antal egyik legjobb, legderekabb, legszorgalmasabb és sokat ígérő hallgatóm, aki április elsejétől, mint *benevolus* dolgozik intézetemben, és akit már most szeretnék magamhoz kötni. Intézetem sokat nyerne, ha ez sikerülne.” A kar az előterjesztéshez hoz-

¹⁰⁵ JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/2, 1942. április 30., VIII. rendes ülés, 579/h.

¹⁰⁶ ROSKA 1943, 46.

¹⁰⁷ JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1944. április 27., VIII. rendes ülés, 244. sz.

¹⁰⁸ JEGYZŐKÖNYVEK 1943–44, 1944 május 10., VII. rendkívüli ülés, 49. sz.

¹⁰⁹ Később emlékeit *Kolozsvári deportáltak az Urálban* címmel 1994-ben adta ki Kolozsvárott.

¹¹⁰ Szabó korábbi naplóbejegyzései szerint Roska szintén bizonytalan volt sorsa alakulásában (SZABÓ 1994, 10, 12): „Szeptember 15–16.: A káosz egyre nő. Főnököm nem tudja eldönteni: menjen-e, maradjon-e. A múzeumi alkalmazottak közül néhányan már elutaztak. Újabb bombatámadások érték a várost, sok volt az áldozat; öt légiriadó”; „Október 5–6.: Főnökünk rossz hangulata tovább tart, Tónival is feszült a viszonya”.

¹¹¹ SZABÓ 1994, 14.

¹¹² SZABÓ 1994, 70.

¹¹³ EGYED 2011; ANTAL 2002, 1–2. Nevéhez fűződik Benkő József *Transsilvaniájának* és levelezésének fordítása és kiadása (SZABÓ 1999, 7–94.).

¹¹⁴ Lásd Szabó György naplóját: SZABÓ 1994, 14; VINCZE 2009, 102.

¹¹⁵ BESZÁMOLÓ 1942, 173.

¹¹⁶ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. június 19., VIII. rendes ülés. 525. sz.

zájárult. Az 1942. évről írta Roska az EME Évkönyvében:¹¹⁷ „Örvendtes esemény a múzeum életében hogy Pálffy Antal végzett tanárjelöltet gyakornoknak nevezték ki s ez által ez a ritka képességű és bámulatlan munkaerejű munkatársam végleg a múzeumunkhoz kapcsolódott.” Az 1942. június 22-i X. rendes kari ülés jegyzőkönyve szerint Roska, az Érmészeti és Régészeti Intézet igazgatója Pálffy Antal és Szabó György díjtalan gyakornokokat, valamint Kós Károly, Kovács Kata¹¹⁸ és Czéh Irén múzeumi napidíjasokat a tanévben végzett „rendkívüli” munkájukért jutalomban részesítette.¹¹⁹ Pálffy az Érem- és Régiségtár ásatásain is részt vett. Roska utasítására a Kolozsvár-Zápolya utcai feltárásokat folytatta volna László Gyula helyett, annak oroszországi kutatóútja miatt:¹²⁰ „ez az ásatás voltaképpen a vezetésem alatt álló múzeum ásatása, amelyhez az anyagi segítséget a Tudományos Intézet volt szíves adni, és amelynek a vezetését László Gyula tanár úr volt szíves vállalni, de oroszországi útja előtt inkább Pálffy Antal fogatosította azokat.” Pálffy 1944 februárjában léptették elő múzeumi segédőrré. Erről az EME elnökségének értesítése tudósít, amit Roskának mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi Tára igazgatójának küldtek Pálffy Antal előléptetéséről: „Mellékelten tisztelettel megküldjük szíves tudomásulvétel és további intézkedés végett a nagyméltóságú m. királyi vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr 79.731./1943. IV. 3.sz. rendeletét Pálffy Antal múzeumi gyakornok úr múzeumi segédőrré a X. fizetési osztályba való kinevezéséről. Kvár, 1944. február 9.”¹²¹ Pálffy Roska a *Közlemények* című folyóirat szerkesztési munkálataiba is bevonta: 1943 folyamán a fiatal gyakornok volt Roska „jobbkeze”. „Megbízható, pontos és lelkiismeretes” munkatársként jellemezte, aki „Porolissumban is megállta a helyét”.¹²²

1944. október 14-én az Érem- és Régiségtárból Szilveszter Péter altiszttel együtt vitte el Pálffy munkaszolgálatra egy orosz járőr, ahonnan egyikük sem tért haza.¹²³ Az esetet Szabó Györgyön kívül Székely Zoltán is megörökítette emlékirataiban:¹²⁴ a „múzeumban maradt Pálffy Antal, fiatal régész is, biztosnak vélvén a helyzetet. Ezeket azért említem, mert az oroszok ezeket mind elvitték – köztük Csutak Árpádot, Csutak Vilmos fiát is, aki az édesanyjával Szentgyörgyről Kolozsvárra jött – csak Árvay¹²⁵ jött vissza a fogságból, a többi ott pusztult. A kolozsvári románok az oroszoknak azt adták be, hogy ezek a fiatalok mind partizánok.” 1945 eleji halálukat munkaszolgálatos társuk, Szabó György örökítette meg: „Haáz Feri is e napon hunyt el; mondják, hogy utolsó perceiben mind a pecsétgyűrűjét emlegette, bizonyára haza szeretne volna juttatni. Így pusztult el ez a két derék, tehetséges ember, akik közül Tóni olyan közel állott hozzám, mintha testvérem lett volna. A múzeumból négyen kerültünk fogságba, a négyből rajtam kívül ekkor még élt Szilveszter Péter, de február elején magamra maradtam.”¹²⁶

Perczely Nándort Roska „népvándorlás koros régésznek” szánta az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárában. László Gyula 1942-es jellemzése szerint „semmilyen gyakorlattal és irodalommal nem rendelkezik, de jó képességű”.¹²⁷ Az egyetemi *Beszámolóban* rögzítették, hogy az 1941–1942-es tanévben Horthy Miklós-ösztöndíjban részesült, Perczely IV. éves volt ekkor, 360 pengőt kapott.¹²⁸ A klasszika-filológia területén is kiváló eredményeket ért el, ezért az 1941. május 27-i VII. rendes ülésen Förster Aurél ny. r. tanár, a Klasszika-filológia Intézet igazgatója Perczely Nándor kari hallgatót a Klasszika-filológia és Ókortörténeti Intézethez díjtalan gyakornoknak javasolta.¹²⁹ Perczely a régészeti tevékenységgel sem hagyott fel, Roska 1942 októberében – László Gyula oroszországi kutatóútja miatt és Pálffy Antal esetleges más irányú elfoglaltságára hivatkozva – Perczely Nándort javasolta a Kolozsvár-Zápolya utcai feltárások folytatására.¹³⁰ 1944 őszén vonult hadba, október 3-án halt hősi halált a tordai csatában.¹³¹ A tragikus hírt munkatársáról Szabó György is megörökítette naplójában:

¹¹⁷ ROSKA 1943, 45–46.

¹¹⁸ Kovács Katalint 1942. január 31-től az Erdélyi Tudományos Intézetben is alkalmazták „díjnok” (gépíró) minőségben (ETIJ 1943, 1).

¹¹⁹ JEGYZŐKÖNYVEK 1941–42/2, 1942. június 22., X. rendes ülés. 699. sz. 2.

¹²⁰ KMROL EME LVT. 1942/4.

¹²¹ KMROL EME LVT. 1944/85.

¹²² ROSKA 1944, 43.

¹²³ VINCZE 2009, 102.

¹²⁴ SZÉKELY 1993. Az emlékirat vonatkozó részének közlését Székely Zsoltnak köszönöm.

¹²⁵ Árvay József (Brassó, 1916 – Sepsiszentgyörgy, 1975) nyelvész, helytörténész, tanár. A Székely Nemzeti Múzeum, majd a sepsiszentgyörgyi levéltár levéltárosa (MMACS 2002, 25–26.).

¹²⁶ SZABÓ 1994, 37.

¹²⁷ SÁRÁNDI 2015, 472.

¹²⁸ BESZÁMOLÓ 1943, 168.

¹²⁹ JEGYZŐKÖNYVEK 1940–41, 1941. május 27., VII. rendes ülés, 459. sz.

¹³⁰ KMROL EME LVT. 1942/4.

¹³¹ BÚS 2005, 61.

„1944. október 7–8.: A szomorú hírek közül kiemelkedik egy: Perczely Nándor barátom, gyakornok a Klasszika-filológiai Intézetben, elesett Ludas környékén; egynapos asszonyfelesége, özvegy édesanyja gyászolja, s mi, a barátai; a halál akkor sújt igazán, ha a közelünkből ragad el valakit.”¹³²

Az összeomlás

A front közeledése miatt 1944 szeptember elején a magyar kormány elrendelte Kolozsvár kiürítését, az egyetem pedig felszólítást kapott arra, hogy értékes tárgyait elszállíttassa. Miskolczy Dezső, az egyetem rektora „bizonyos pótolhatatlan és értékes eszközök” helyben történő megőrzését szorgalmazta, és az egyetem vezetősége a határozott utasítás ellenére szintén a helyén maradt.¹³³ Rakovszky Iván vallás- és közoktatásügyi miniszter szeptember 28-i leiratával jóváhagyta az egyetem helyben maradását.¹³⁴ A tanári kar nagyobb része (mintegy 80%-a) azonban elmenekült, néhányukat családjuk biztonságba helyezése késztetett távozásra, gyors visszatérésük pedig a frontharcok miatt vált lehetetlenné. Mások a magyar egyetem fennmaradásában kételkedtek, és csak 1945 elején jelentkeztek újra, miután a helyzet konszolidálódott.¹³⁵ Roska Márton viszont a maradás mellett döntött: „Két dolog között kellett választanom: elszaladok magam is, [...] vagy pedig tekintettel arra, hogy két intézmény gondozása van rám bízva, s egy csomó ember sorsa van a kezembe téve, megmaradok a posztomon, s ezáltal a nehezebb részt vállalva elfojtok magamban mindent, s hivatali kötelességeim szolgálatában nézek szembe minden eshetőséggel. [...] a közérdek felette áll a magánérdeknek. Erre kötelez a múltam is. Én nem tagadhatom meg a tegnapiamat, s tegnapelőttemet, mert különben magam előtt válnék lehetetlenné erkölcsileg. Engem nemcsak a hivatásom köt kettős posztomhoz, hanem a becsületem is. Rá fogok-e erre fizetni s milyen mértékben, azt csak a jó Isten tudja. Hozzon bármit a holnapom, és holnaputánom, személyileg nyugodtan nézek az események elé. Mélységesen szégyenlem magam, hogy a tanári karnak több mint a háromnegyede meglógott, pedig mekkora megnyugvás lett volna az erdélyi magyarságra nézve, s mekkora erkölcsi tőkét jelentett volna a világ közvéleménye előtt, ha helyt maradnak. [...] Kitartásunkkal nekünk példát kell statuálnunk!”¹³⁶ Haynal Imre orvosprofesszor 1949-es visszaemlékezése szerint Roska „nagy érdemeket szerzett azért, hogy 1944-ben helyét nem hagyta el, és ezáltal lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az egyetem működését folytathatta, ami az erdélyi magyarság szempontjából nagyjelentőségű volt.”¹³⁷

1944. október 13-án a szovjet és román katonaság bevonult Kolozsvárra, és rövidesen megkezdődött a magyar értelmiség tudatos megtizedelése. Az akció során mintegy 5000 magyart hurcoltak a szovjet légerekbe, ahonnan közel egyharmaduk soha nem tért vissza.¹³⁸ Az orosz katonai vezetés parancsnoka, Malinovszkij marsall utasítása nyomán a kolozsvári intézmények, köztük az egyetem is, folytathatták munkájukat. A nagyszebeni román egyetem képviselője Miskolczy rektortól október 14-én követelte az egyetem átadását, de ezt a rektor megtagadta. A Rektori Tanács november 11-én tartott ülésén felszólította a diákokat, hogy november 13–18. között iratkozzanak be az illetékes karokra, a tanárokat pedig, hogy térjenek vissza a katedrákra. Utóbbiak viszont csak „önvizsgálatot követően tegyék, ha megelőző politikai ténykedésük, életfelfogásuk lehetővé teszi a szolgálatot.”¹³⁹

Az oktatás december 1-jén 15 tanárral, 628 hallgatóval fűtetlen helyiségekben kezdődött el. Az újabb román impériumváltás hatására Roska 1945 márciusában lemondott az Érmészeti és Régészeti Intézet vezetéséről.¹⁴⁰ Utódjának László Gyulát nevezte meg. Döntését 1945. március 29-én levélben is közölte a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karral: „Most, hogy László Gyula kartársunk elfoglalhatta helyét karunknál, kérnem kell, hogy az Érmészeti és Régészeti Intézet vezetésével őt megbízni szíveskedjék, amivel természetesen együtt jár az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi Tára igazgatásának átvétele is s erről méltóztassék az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségét is értesíteni. Pár hét múlva betöltöm a 65-ik életévemet, 44 éve tartozom a múzeum kötelékébe, a legnehezebb időkben úgyszólván egyedül kellett tartanom súlyos posztomat. Idegeim megkoptak, egészségi állapotom különben sem a legjobb, a románok felé vörös posztó vagyok, a saját tanszékelem ellátása is elég időmet veszi igénybe, más tanszékek vállalása is sok és nehéz kötelességet

¹³² SZABÓ 1994, 12.

¹³³ BALASSA 2001, 75; Joó 1990, 24.

¹³⁴ GAAL 2012, 112.

¹³⁵ Joó 1990, 25.

¹³⁶ MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4547/64.

¹³⁷ VINCZE 2016, 26.

¹³⁸ Erről lásd MURÁDIN 2006, 7–18.

¹³⁹ GAAL 2012, 112.

¹⁴⁰ MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4547/73.

ró reám. László Gyula kartársunk fiatal, tetterős, a románokkal való érintkezésben mi sem feszélyezi, oroszul is tud, s így az oroszország felé is megvan a könnyebb érintkezési lehetősége. [...] Négy év előtt, amikor László kartársunk magántanárságát beindítottam, kijelentettem előtte, hogy utódomnak szemeltem ki. Ezt az ígéretemet is most kívánom beváltani, mielőtt még valami *non putarem* adódna elő.”¹⁴¹ Az esemény Roska naplójában is szerepel: „1945. III. 31. Lászlóval közlöm lemondásom.”¹⁴² Az egyetem átszervezéséig azonban még helyén maradt, majd 1945. szeptember 13-án lemondott a tárigazgatói tisztségről is, ezzel 45 év után megszűntnek tekintette múzeumegyesületi tagságát.¹⁴³

Roska Márton nemcsak a katedrától volt kénytelen elköszönni, hanem Kolozsvártól is, Szegeden folytatta tovább tanári pályáját. A szegedi egyetemen a Régészeti Tanszéken beosztott ny. r. tanár lett, 1949-ben azonban a kommunista rezsim másfél év börtönbüntetésre ítélte az egyetemi óráin tett „kommunistaellenes, antiszemita és sovíniszta” kijelentéseiért. Börtönbüntetése letöltése után az oktatói munkától eltiltották, régészettel többet nem foglalkozhatott. Haláláig, 1961-ig a Magyar Állami Földtani Intézet munkatársa volt.¹⁴⁴

FORRÁSOK

KMROL EME LVT.

A Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára.

MNLLOL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

MTAK KÉZIRATTÁR

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár.

SZTE LVT. FJTE BNYTK

Szegedi Tudományegyetem Levéltára. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Kar iratanyaga

IRODALOM

ANTAL Á.

2002 Szabó György tiszteleti taggá választása. *ErdMúz* 64. 138–139.

BALASSA I.

2001 László Gyula életútja. In: Balassa I. – László E. (szerk.): *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Budapest, 9–136.

BANNER J.

1990 *Békés–Kolozsvár–Jászberény–Szeged. Banner János emlékiratai 1945-ig*. Sajtó alá rendezte Jankovich B. D. Gyula.

BESZÁMOLÓ

1942 *Beszámoló a kolozsvári M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről*. Kolozsvár.

1943 *Beszámoló a kolozsvári M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem 1942–43. tanévi működéséről*. Kolozsvár.

BISZTRAY GY. – V. NAGY I. – SZABÓ T. A. – SZALAI B.

1941 Az újjászervezett kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem tanárai az 1940/41. évben. In: Bisztray Gy., Szabó T. A., Tamás L. (szerk.): *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár, 393–408.

¹⁴¹ MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4547/73.

¹⁴² MTAK KÉZIRATTÁR Ms. 4546/184.

¹⁴³ VINCZE 2009, 104.

¹⁴⁴ MMACS 2002, 752; VINCZE 2016, 26–27.

BÚS J. (szerk.)

- 2005 *...állták Tordánál a csatát fejtetőig vérben... Emlékkönyv a „Tordai csata” 60. évfordulója alkalmából.* Torda.

EGYED E.

- 2011 „Vis est immensa...” (Szabó György 1920–2011). *Helikon* 22. 11. (2011. június 10.)

ETIJ

- 1943 *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről.* Kolozsvár.

GAAL GY.

- 2012 *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Kolozsvár.

GÁLL E.

- 2011–2012 Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi (2013) örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz. *Dolgozatok ÚS* 6–7. 27–56.

JEGYZŐKÖNYVEK

Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar ülései. Kolozsvár.

JOÓ R.

- 1990 Az erdélyi egyetem és az egyetemi eszme 400 éve. Vázlatos történelmi visszapillantás. In: Barabás B. – Joó R. (gyűjt. és szerk.): *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai.* Budapest, 18–44.

IFJ. KÓS K.

- 1943 A nagyesküllői Eskühalom. *Közlemények* 3. 2. 144–147.

MMACS

- 2002 Bodó S. – Viga Gy. – Élesztős L. (szerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok.* Budapest.

MURÁDIN J. K.

- 2006 A történelem sodrában. In: Ercsey Gy.: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon.* Kolozsvár. 7–18.

NOVÁK J.

- 1941 Újabb napocai feliratos kő. *Közlemények* 1. 109–116.
1942 Az ampelumi (Zalatna) „Fortuna Salutaris és Jupiter szentély” bronzedényei. *Közlemények* 2.2. 232–245.

ROSKA M.

- 1941a Elöljáróba. *Közlemények* 1. 3–4.
1941b A régészet nemzeti feladatai. *Magyar Lélek*, 3. 4. 136–138.
1942 Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről. *ErdMúz* 47. 460–466.
1943 Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1942. évi működéséről. Az *EME ÉK* az 1942. évre. *ErdMúz* 48. 1, Melléklet. 43–46.
1944 Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943. évi működéséről. *ErdMúz* 49. 1–2, Melléklet. 36–47.

SÁRÁNDI T. (szerk.)

- 2015 *Vita Sándor: Erdélyi gazdaság – erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946).* Kolozsvár.

SAS P.

- 2005 Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből. *Korunk* 16. 4. 99–108.

SZABÓ GY.

- 1994 *Kolozsvári deportáltak az Uralban.* Kolozsvár.

SZÉKELY Z.

1993 *Emlékeim.* (Kézirat). Sepsiszentgyörgy.

TANREND

1940 *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1940–41. tanév második felére.* Kolozsvár.

1942 *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1942–43. tanév első felére.* Kolozsvár.

1944a *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1943–44. második felére.* Kolozsvár.

1944b *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45 tanév első felére.* Kolozsvár.

UJVÁRY G.

2010 *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”.* Budapest.

VINCZE Z.

2009 *Az Érem- és Régiségtár.* In: Sipos G. (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei.* Kolozsvár, 69–136.

2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919).* Kolozsvár.

2016 Roska Márton pokoljárása. *Művelődés* 69. 3. 24–27.

**MÁRTON ROSKA AS HEAD OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT
OF THE UNIVERSITY OF CLUJ/KOLOZSVÁR (1940–1945).**

COLLEAGUES, PUPILS

(Summary)

The lifeway of the archaeologist Márton Roska (1880–1961) is strongly interwoven with the tragical fate of the 20th century Hungary. He became a private lecturer at the ‘Ferenc József’ University in Cluj/Kolozsvár as the pupil of the founder of the archaeological school of Cluj/Kolozsvár, Béla Pósta. After the Treaty of Trianon and after World War II he experienced the new Romanian administration two times, being forced to leave his homeland twice as the Romanian authorities took threatening action against him with the prospect of imprisonment, while during the Communism he was put in prison in Hungary. In this article I summed up the ‘returned’ Northern Transylvania period between 1940–1945, when Márton Roska tried to build his own archaeological school in Cluj/Kolozsvár. The focus of this paper is to introduce those colleagues (e.g. József Novák) and also pupils (e.g. György Szabó, Antal Pálffy) who played a key role in the foundation of the mentioned institute. It was not their fault but because of the circumstances that the Roska-period of the archaeological school of Cluj/Kolozsvár could not fulfil its aspiration, however their effort can serve as an example for the posterity.

RÖVIDÍTÉSEK

AAC	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
Acta Siculica	Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Sepsiszentgyörgy.
Aetas	Aetas. Történettudományi folyóirat, Szeged.
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest.
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest.
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapest.
ATIÉ	Az Alföldi Tudományos Intézet évkönyve, Szeged.
Az egyetem	Az egyetem. Ifjúsági szemle. A „Gorda-Fratres” nemzetközi diákszövetség magyar osztályának hivatalos lapja, Kolozsvár.
BudRég	Budapest Régiségei, Budapest.
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle Série, Bucarest.
Délmagyarország	Délmagyarország, Szeged.
DissArch	Dissertationes Archaeologicae, Budapest.
DMÉ	Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, Debrecen.
Dolgozatok	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár.
Dolgozatok ÚS	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új Sorozat, Kolozsvár.
DolgSzeg	Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged.
Egyházi Híradó	Egyházi Híradó. A szegedi- és újszegedi egyház hivatalos lapja, Szeged.
EISz	Erdélyi Irodalmi Szemle. Tudományos és kritikai folyóirat, Cluj-Kolozsvár.
Ellenzék	Ellenzék. Független politikai napilap, Kolozsvár.
EMEÉ	Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve, Kolozsvár.
EphNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
Erdélyi Fiatalok	Erdélyi Fiatalok. A romániai új magyar nemzedék folyóirata, Cluj-Kolozsvár.
ErdMúz	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár.
ETIÉ	Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, Kolozsvár.
ETF	Erdélyi Tudományos Füzetek, Kolozsvár.
ÉTTK	Értekezések a történeti tudományok köréből, Budapest.
Föld és Ember	Föld és Ember, Budapest.
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
Hirnök	A Hirnök. Keresztény társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirat, Kolozsvár.
Hitel	Hitel. Nemzetpolitikai szemle, Kolozsvár.
IEC	Interferențe etnice și culturale în mileniile I a. Chr. – I p. Chr., Cluj-Napoca.
JAMK	A Jósa András Múzeum kiadványai, Nyíregyháza.
JBTK	A Jancsó Benedek Társaság kiadványai, Budapest.
Korall	Korall Társadalomtörténeti Folyóirat, Budapest.
Közérdek	Közérdek. Vegyes tartalmú hetilap, Nagy-Enyed.
Közlemények	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár.
Magyar Kisebbség	Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle az erdélyi magyar nép számára, Lugos.

Magyar Nép	Magyar Nép. Politikai, gazdasági, szépirodalmi képes hetilap, Kolozsvár.
Magyar Szemle	Magyar Szemle, Budapest.
MIMK	Molnár István Múzeum Kiadványai, Székelykeresztúr.
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged.
Pásztortűz	Pásztortűz. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai folyóirat, Kolozsvár.
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca.
Protestáns Szemle	Protestáns Szemle, Budapest.
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest.
RevBist	Revista Bistriței, Bistrița.
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
Századok	Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, Budapest.
Szegedi Napló	Szegedi Napló. Politikai, közgazdasági és irodalmi napilap, Szeged.
Széphalom	Széphalom. Irodalmi és tudományos folyóirat, Szeged.
Tiszatáj	Tiszatáj. Irodalmi folyóirat, Szeged.
TMSz	Történelmi Muzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve, Budapest.
TSz	Történelmi Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének értesítője, Budapest.
Újság	Újság. Napilap, Kolozsvár.
Vasárnap	Vasárnap. Képes hetilap, Kolozsvár.

SZERZŐINK

Cseke Péter irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
recsenyedi.peter@gmail.com

Dobos Alpár régész, muzeológus, Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum, Kolozsvár
alpardobos@yahoo.com

Fári Irén történész, muzeológus, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
fariiren@gmail.com

Frauhammer Krisztina néprajzkutató, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
frauhammer.kr@gmail.com

Fülöp Réka régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság, Budapest
fulop.reka@mm.hu

Gáll Erwin régész, tudományos munkatárs, Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Bukarest
ardarichus9@gmail.com

† **Juhász Antal** néprajzkutató, nyugalmazott egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

Körösfi Zsolt osztályvezető régész, muzeológus, Jóna András Múzeum, Nyíregyháza
korosfoi@gmail.com

Kulcsár Valéria régész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Régészeti Tanszék, Szeged
vkulcsar58@gmail.com

László Attila régész, nyugalmazott egyetemi tanár, Al. I. Cuza Tudományegyetem, Régészeti Tanszék, Jászvásár
arch_atticus@yahoo.com

Lencsés Gyula szociológus, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Tanszék, Szeged
lencses@socio.u-szeged.hu

M. Lezsák Gabriella régész, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest
lezsakgabi@gmail.com

Nátyi Róbert művészettörténész, dékán, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Bartók Béla Művészeti Kar, Szeged
natyi.robert@zmk.szte.hu

Osváth Zsolt főlevéltáros, Semmelweis Egyetem Központi Levéltára, Budapest
osvath.zsolt@semmelweis-univ.hu

Petruţ Dávid régész, egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Kolozsvár
petrutdavid@gmail.com

Pintér-Nagy Katalin régész, történész, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Régészeti Tanszék, Szeged
b.nagykatalin@gmail.com

Sas Péter irodalom- és művelődéstörténész, Budapest
saspeter33@gmail.com

Simon András néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
asimon@hung.u-szeged.hu

Szabó Ádám régész, főmuzeológus, kutatóprofesszor, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (Ludovika) Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Budapest
szabo.adam@hnm.hu

Szabó Csaba régész, történész, egyetemi tanársegéd, Lucian Blaga Egyetem, Történelem, Kulturális Örökségvédelem és Protestáns Teológia Tanszék, Nagyszeben
szabocsaba.pte@gmail.com

Varga Katalin irodalomtörténész, tiszteletbeli főmuzeológus, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
vargak@pim.hu

Vass Lóránt régész, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest
v_lorant@yahoo.com

† **Vincze Zoltán** történész, nyugalmazott történelemtanár, Kolozsvár

Visy Zsolt régész, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem, Régészeti Tanszék, Pécs
visy.zsolt@pte.hu

